

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2017

CİLT:7 SAYI:13-14

ISSN: 2146-5207

KURUMLAR SOSYOLOJİSİ: BATI DÜNYA EGEMENLİĞİNİN İŞLEYİŞİ, MARJİNALLEŞMESİ VE OTORİTERLEŞMESİ AÇISINDAN BİR GİRİŞ

Ertan EĞRİBEL

Özet: Günümüzde sosyoloji ders programları giderek çeşitlenmekte ve sosyolojinin çeşitli alt dallarında yeni programlar açılmaktadır. Bu değişim sosyolojinin kurumsal kimliğinin bir parçası haline gelmektedir. Kurumlar sosyolojisi de bu alanlardan biridir. Bu çalışmada sosyoloji konuları ve kurumların sorunları ele alınacaktır. Tartışmalar sırasında karşılaşılan sorun ve zorlukların yanı sıra konuyla ilgili yeni bilgilerin tanınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar Sosyolojisi, Batı Dünya Egemenliği, Kurumsallaşma.

INSTITUTIONAL SOCIOLOGY: AN INTRODUCTION IN TERMS OF THE OPERATION, MARGINALIZATION AND AUTHORIZATION OF THE WESTERN WORLD SOVEREIGNTY

Ertan EĞRİBEL

Abstract: Today, sociology course programs are increasingly diverse and new programs are opened in various sub-branches of sociology. This change becomes a part of sociology's corporate identity. Institutional sociology is one of these fields. In this study, sociology issues and problems of institutions will be discussed. During the discussions, it is aimed to recognize the problems and difficulties encountered, as well as new information on the subject.

Keywords: Institutional Sociology, Western World Sovereignty, Institutionalization.

KURUMLAR SOSYOLOJİSİ: BATI DÜNYA EGEMENLİĞİNİN İŞLEYİŞİ, MARJİNALLEŞMESİ VE OTORİTERLEŞMESİ AÇISINDAN BİR GİRİŞ

Ertan EĞRİBEL

1) Sosyolojide Kurumlar Konusunun Gündeme Geliş Biçimi

Günümüzde sosyoloji ders programları giderek çeşitleniyor ve sosyolojinin çeşitli alt dallarında yeni programlar açılıyor. Bu değişim sosyolojinin kurumsal kimliğinin de bir parçası haline geliyor. Kurumlar sosyolojisi bu alanlardan bir tanesi. Ancak herhangi biri değil. Kurumlar sosyolojisi neredeyse sosyolojinin kendisiyle özdeşleşmiş bir alandır. Sosyolojinin bilim kimliği ile ilişkisinin bir ürünü olması yanında, aynı zamanda temsilcisi. Bu çalışmada kurumlar sosyoloji konu ve problemlerini ele alacağız. Tartışmalar sırasında konu ile ilgili yeni bilgiler yanında, karşılaşılan sorun ve güçlükleri tanımayız amaçlıyoruz.

Sosyoloji diğer bilim dallarından farklı olarak tek bir konu ile sınırlı değildir. Sözcüğü iktisat bilimi iktisadi, tıp bilimi tıbbi olaylarla ilgilenirken sosyoloji bütün toplum olayları ile ilgidir ve bu konuların bütününe kapsama iddiasındadır. Kurumlar konusuyla ilgisi bu anlamda şaşırtıcı değildir. Kurumlar sosyolojisini önemsiyoruz. Tartışmalarımızı bu çerçevede yapacağız. Ancak sosyolojide yeni kurumsallaşma/örgütlenme ve sosyolojinin çeşitli alt dallar ayrımının kendisi de tartışmaya muhtaçtır. Her sosyoloji dalı kendi gereğini ve geçerliliğini açıklamak ve önemsetmek istediğinde giderek kendi sınırlı konu ve problemlerini, konusuyla ilgili öğeleri sosyolojinin bütünüyle özdeşleştiriyor. Sosyolojiyi kendi konu ve sorunlarının temsil ettiği gibi sınırlı, dar bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açıyor. Sosyoloji ile çeşitli alt dallar arasındaki ilişki özdeşlik yerine farklılık ile açıklandığında da her uzmanlık dalı bütünden ve diğer alt dallardan bağımsız olarak kendi kuram ve pratiğini diğerinden ayırmaya çalışıyor. Alt Dallar kendi içinde yeni alt dallara (daha küçük birimlerin incelenmesine ve denetlenmesine yönelik olarak) ayrılıyor. Bu durumda genel sosyoloji kuramları yerine birbirinden

bağımsız literatür ve çalışma alanına sahip çeşitli dallardan söz etmek olağan kabul ediliyor. Sosyolojinin çeşitli alt dallarının sosyoloji ile özdeşleştirilmesinin bir nedeni budur. Kurumlar sosyoloji bu çerçevede neredeyse sosyolojinin bütün konularını kapsama ve kendi açıklamalarını yaygınlaştırma çabası içindedir. Hangi konudan söz edilse bir yerde kurumlar konusunun çerçevesi içinde ele alınabilmektedir. Bugün sosyolojide "Toplumsal Yapı", "Sosyal Bünye ve Makro Ekonomi", "Sosyal Tabakalaşma, "Toplumsal Değişme", "Hukuk Sosyolojisi" gibi çok sosyoloji öğretim programında, ayrı konular, ayrı programlarmış gibi görünmesine rağmen "Kurumlar Sosyolojisi"nin bir görünüşü olmakta, aynı programla karşılaşılmaktadır.

Kurumlar sosyolojisi ile sorunların temeli, kurumların ortaya çıkışı ve tarihi biçimlenmesi tartışması yerine, bu konuyu atlayıp, kurumları bir veri olarak ele alarak, kurumların kendi içindeki işleyişi sırasında ortaya çıkan sorunlar, çelişki ve çatışmalar denetim altına alınmaya çalışılmaktadır. Bunun en önemli sonucu, sosyolojinin genel kuramdan veya bütünsel dünya görüşü olmaktan koparak, toplumdan bağımsız uzmanca (çoğunlukla üniversite hocalarının kendisiyle sınırlı) bir kurumsallaşmaya (dolayısıyla toplumsal mühendisliğe) indirgenmesidir. Türkiye'de de sosyoloji, bölüm öğretim kadrolarında olduğu gibi lisans öğrencileri düzeyinde de birbirinden farklı çeşitli alanlarda uzmanlaşma/meslek eğitime dönüşüyor. Bunun bir diğer yönü sosyologların, sosyoloji öğrencilerinin birbirinden kopması, parçalanması, proje temelinde geçici birlikteliklerle ortaklık sağlaması, daha başlangıçta bir uzmanlık alanı/meslek seçerek öncelikle sosyoloji tarihi olmak üzere yöntem/dünya görüşü veren dersleri ve hatta diğer alt alanlarda verilen dersleri bir angarya olarak görmesidir.¹ Bu eğilimin ortaya çıkması bir rastlantı değildir.

Sosyolojinin XIX. yüzyılda bir bilim olarak ortaya çıkmasına yol açan temel olay toplumun kendi sorunları üzerinde kendi örgütleriyle bilinçli bir müdahale çabası olmasıdır. Günümüzde ortaya çıkan sosyolojinin çeşitli dalları buna ters bir biçimde toplumun üzerinde/dışında bir uzmanlık ve müdahale çabası olarak kendi kimliğini çoğunlukla üniversite düzeyinde kurumsallaştırıyor. Bunun bir görüntüsü sosyolojinin, sosyologların kendi uğraşını uzmanca bir çaba, bir meslek olarak tanıtmasıdır. Sosyolojide ortaya çıkan bu yeni gelişmeyi sosyolojinin kendi doğal gelişmesi ve zenginleşmesi, konularının çeşitlenmesi olarak ele almanın imkanı yoktur. Bu durumun

¹ Sosyolojinin dünya görüşü olmaktan uzaklaşması ile meslek haline gelmesi arasında bir çelişki vardır. Ancak bunun tartışması yerine sosyolojinin hemen pratikte "işe yarar" bir meslek haline gelmesi desteklenmektedir. Sosyoloji mesleği ile hırslını birleştirerek hocaları gibi "toplum yöneticisi", "toplum mühendisi" olmak isteyen öğrenci sayısı az değildir.

ortaya çıkmasında sosyolojinin başlangıcında ortaya çıkan bir eğilim de etkili olmuştur. Sosyoloji XIX. bilimdir Bu dönemde Batı'da geleneksel düzenin tasfiyesi, yeni kurumların gündeme geldiği kriz ortamında sosyoloji kurumlar aracılığı ile konusu üzerinde denetim ve söz sahibi olmaya çalışmaktadır. Sosyoloji başlangıçtan bu yana kurumlarla ilgilidir. Batı'da XIX. yüzyılda eski-yeni düzen arasındaki çatışma, aynı zamanda yeni toplumlar (ulus-devletler) ve toplum içi sınıflar arasındaki çatışma kurumlar çerçevesi içinde denetim altına alınmak istenmiştir. Sosyolojide II. Dünya Savaşından sonra egemenlik kazanan eğilim toplum sorunlarının çeşitli alt dallar üzerinde yapılan belli çalışmalar çerçevesinde sürdürülmesidir. Giderek bütünsel kuramlar gözden düşerken sorunların çözümü verili dünya düzeni çerçevesi içinde, uluslararası veya ulusal kurumlar düzeyinde aranmıştır. Artık sorunlar kendi içinde ve kendi alanının getirdiği kuramlar içinde ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle sınırlı, küçük birimler çerçevesi içinde sorunlara çözümü ve denetimi amaçlanmaktadır. Sosyolojinin kurumlara ilgisi bu yöndedir. Günümüzde bu eğilim belirgin bir hal almıştır. Sosyolojinin kendisi, bütünsel kuramlar küçümsenmektedir. Gerçekte bütünsel kuramdan vazgeçme verili ilişkilerde yeni bir aşama, sıçrama beklenmemesi anlamına gelmektedir. Bu durumda belli kurumlar çerçevesinde döngü ve davranışlar rutininin dışına çıkmamaktadır, döngü veya rutin dışına çıkma bir sorun/sapma olarak görülmekte, genellemelerle sorunlar kendi içinde çözülmeye çalışılmaktadır. Sosyolojide antropoloji ve psikoloji kökenli açıklamalardan, kuramlardan yararlanması aynı dönemdedir. Bu durumda yeni bir arayış çabası da önemsizleşmiştir. Daha önceki bazı çalışmalarımızda da üzerinde durduk. Sosyolojinin düzen/iktidar ile özdeşleşmesi "memur sosyologlar"ın ortaya çıkmasına yol açtığı gibi devlette kendine yer (kadro) bulamayanların (toplum ve toplum çıkarları, sorunları yerine) özel çıkarlara ve kesimlere bağlanarak varlık belirtmeye çalışması sosyolojinin bilim kimliği üzerinde kuşkuya yol açmaktadır.

Günümüzde verili düzenin mutlaklaşması veya yeni bir aşamadan/arayıştan söz edilmemesi doğal olarak çeşitli kurumların mutlaklığını savunmayı gerektirmesine rağmen tersine bir durumla karşılaşmaktayız. Batı dünya egemenlik düzeni ve işleyişi değil ama başta siyaset/devlet olmak üzere bütün kurumlar tartışmalı durumdadır. Bir anlamda toplumsal ve kurumsal düzeyde bir belirsizlik ve temsil sorunu vardır. Geleneksel kurumlar yanında geçmişte sosyolojide övgüsü yapılan modern kurumların da tartışmalı hale gelmiştir. Kurumlar sosyolojisi aracılığıyla geçmişte öne çıkarılan hukuk, aile, endüstri, siyasi partiler, eğitim, hatta modern toplum modeli gibi çeşitli Batı kurumlarının işleyişinin tanıtılmasında ve çözüm olarak gösterilmesinde sıkıntı vardır. Sosyolojinin kendi gerekliliğini açıklayamaz hale gelmesi yanında kurumlar sosyolojisi gibi alt dallar ve ilişkili kuram-

lar değersizleşmiştir. Bu bir anlamda sosyolojinin ele aldığı konu ve olaylar üzerinde (bu anlamda çeşitli alt dallar) açıklama çabasının ortadan kalkmasıdır. Ancak ele alınan konu ve sorunlar üzerinde bir çözüm de söz konusu değildir. Bu nedenle toplumdaki ve çözümden bağımsız, toplumun üstünde/dışında, bütünsel dünya görüşlerinin de inkarına dayalı olarak verili dünya egemenliği ve bunun işleyişini sağlayan kurumlar, açıklamalar mutlaklaşmakta ve otoriterleşmektedir. Sosyolojinin çeşitli dalların içinden yeni alt dalların çıkması uzmanlık adına, toplum-üstü, toplum-dışı bir otoriteyi ve çözümü ve davranışları empoze etmek içindir. Gündelik düzeyde olaylarla ilişki kurulması verili otorite ve uzmanlıkları tartışmayı engellemektedir. Bu durum sosyolojinin varlığını ve işe yararlılığını tartışmalı hale getirmektedir. Sorun günümüz ilişki ve koşullarının mutlaklaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Sosyolojiden vazgeçmek yerine sosyolojinin çeşitli alt dallarının ele aldıkları konuların sınırlılıklara karşı çıkmak veya konu üzerinde yeni bir bakış açısı ile yaklaşmak daha doğru bir yoldur.² Konu diğer çalışmalarımız sırasında da zorunlu olarak önümüze gelmektedir. Sosyologca dergisinin çeşitli sayılarında konu üzerinde durduk. “Uygarlık Krizi”, “İğreti İktidarlara, İğreti İsyanlar”, “Temsil Sorunu” gibi yeni gelişmelere işaret ettik. Yeni kavramlarla konuyu aydınlatmaya çalıştık. Özellikle günümüzde “Küresel Barbarlık Çağına Giriş”ten söz ettiğimizde konu yeni bir anlam ve tartışma boyutu kazanmaktadır. Kurumlar sosyolojisi ile ilgili görüşlerimizi ve tartışmalarımızı bu yönde geliştirmeye çalışacağız.

Sosyolojinin ortaya çıkışında temel tase Batı koşulları ve çelişkiler, bu sorunların Batı dünya egemenliği ve Batı-dışı toplumların yönetilmesiyle ilişkili olarak çözümüdür. Batı günümüzde bu yönde sorunlarını çözmüş olsa bile yeni sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada kurumlar sosyolojisi üzerinde bir tartışma yürütürken sosyolojinin kuramsal ve kuramsal düzeyde sorunlarını birlikte ele alacağız. Batı sorunları ve çözümüne yönelik bir yaklaşım olarak ortaya çıkan kurumlar sosyolojisinin konu ve problemleri ile açıklamaların getirdiği sınırlılıkları günümüz koşulları çerçevesinde tartışacağız. Sosyolojinin dinamizmini ve sürekliliğini sağlayan da budur. Tartışmalarımız sırasında sosyoloji ile kurumlar sosyolojisi arasındaki ilişki konusunda bilgiler edinmek yanında karşımıza çıkan güçlükleri tanımaya ve aşmaya çalışacağız. Bu çalışmamızın da sınırlarını oluşturacaktır. Sosyolojinin kendi konuları/dalları üzerinde tartışmaları yürütürken sorunlar karşısında belli bir açıklama ve tutumu birlikte geliştirmek gerekmektedir.

² Bu çalışma Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Hukuk Sosyolojisi gibi derslerde yaptığımız tartışmaların bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Baykan Sezer'in katkılarıyla “Hukuk Sosyolojisi” ile ilgili çalışmamız (yayınlanmamış, 1998) olmasaydı bu çalışmayı gerçekleştirmemiz kolay olmazdı.

dir. Bu nedenle sosyolojinin kendisi ve alt dalları/konuları arasındaki ilişkinin doğru olarak konmasında yarar vardır. Daha başlangıçta konuya bakış açımızı belirtmekle başlamak istiyoruz. Bu temel bakış açısı tartışmalarımıza yön verecek ve çalışmamıza özellikler kazandıracak niteliktedir.

2) Sosyolojinin Bütünlüğü ve Kurumlar Konusuyla ilişkisi

Sosyoloji XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Dönemin koşulları ve olaylarından etkilenmiştir. Kurumlar sosyolojisi ile bazı bilgiler edinmek, konu sırasında karşılaşılan güçlükleri, sorunları kavrama çabasında sosyolojinin bilim kimliği ile ilgili bazı özellikler, konular bulunmaktadır. Önce söz konusu konular üzerinde kısaca durarak işe başlayacağız. Bu konuların başında sosyolojinin kendi özelliği gelmektedir. Bu yönde Baykan Sezer'in sosyoloji ile ilgili getirdiği özgün açıklamalar bize yol gösterecektir.³ Sosyoloji, öncelikle bir bilimdir, ancak sosyoloji bilim kimliğini geleneksel bilim çerçevesi dışında kazanmıştır. Sosyoloji, öbür bilimler örneğinde olduğu gibi karşılaşılan sorunlar önünde gerekli, yeterli bilgilerin ortaya çıkması sonucu bilimler arasında yer almamıştır. Bizimde sık sık yenilediğimiz gibi bu olay sosyolojiye özelliğini kazandıran en önemli olaylardan biridir. Sosyoloji bilimler arasındaki yerini XIX. yüzyılda almış genç bir bilimdir. Ancak sosyolojinin konusu olan toplum hakkında daha önce bilgi olmadığından söz edilemez. Sosyolojinin konusu olan toplum ve toplum olayları üzerinde tarihin başlangıcından bu yana insanlar ilişki içinde olmuşlardır. Bu konuda bilgi sahibidirler. Tarih, bir yerde bu ilişkilerin ürünüdür. Toplumlar kendi kimlikleri üzerinde bilgi sahibi oldukları gibi bizim insan olarak toplum içindeki kimliğimiz ve kimliğimizin kaynağı da toplum ve toplum olaylarıyla kurduğumuz ilişkiden başka bir şey değildir. İnsanların veya toplumların kendilerini buncasına yakından ilgilendiren olaylara tarih boyunca ilgisiz kalmaları düşünülemez. İnsanlar bu olaylara ilgisiz kalmamıştır. Olaylara olan ilginin ötesinde bazı bilgilere de sahip olmuşlardır. Bu bilgiler kendi yaşam pratiği içinde doğruladıkları geçerli bilgilerdir. Toplum ve toplum olayları hakkında elde ettikleri bu bilgileri, çeşitli bilinçlenme biçimlerini geçersiz olarak kabul etmek mümkün değildir. Tarihin başlangıcından bu yana insanların yaşamlarını toplum biçiminde sürdürdükleri bir kuraldır. Toplumların tarih sahnesine ilk görünüşlerinden XIX. yüzyıla kadar bütün sorunlara ve eleştirilere karşın toplumlar belli bir ilerleme göstermişlerdir. Bu yönde geçerlilik ve işlerliği olan çeşitli kurumlar ve görüşler oluşturmuşlardır. Sosyoloji ile

³ Baykan Sezer'in "Sosyolojinin Ana Sorunları", "Sosyolojide Yöntem Tartışmaları", "Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları", "Bilim Sosyolojisi" çalışmaları konunun ele alınmasında bu açıdan önemlidir.

birlikte toplumun kendi kaderine egemen olmak istenmesi bütün bu birikimin, ilerlemenin bir sonucudur. Artık toplum ve toplum olayları konusunda yeterli bilgi ve deneyim sahibi olduğuna inanılmaktadır. Tarihte görülen bu ilerleme yanında insanlığın toplum yaşamına yön verme isteği sosyoloji öncesi toplum ve toplum olaylarıyla ilgili bilgilerin sınırlı ve bütünüyle yanlış olmadığıdır. Bu bilgiler sosyolojinin dışındaki konular değildir, sosyolojinin alanı içindeki bilgilerdir. Bu durumda yapılması gereken önce sosyolojinin XIX. yüzyılda ortaya çıktığına bir açıklama gerektirmektedir. Bu açıklama aynı zamanda sosyolojinin bir bilim olma özelliklerini de bize tanıttacaktır.

Sosyolojinin bilim olarak bir gecikmeyle XIX. yüzyılda ve Batı Avrupa'da gündeme gelmiştir. Sosyolojinin ortaya çıkışını açıklamak için öne sürülmüş çeşitli görüşler vardır. En çok bilinen ve yaygın olan görüş A. Comte'un açıklamasıdır. A. Comte, toplum olaylarının en karmaşık olaylar olduğu ve sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkması için önce öbür bilimlerin oluşması gerektiğini öne sürmüştür. Sosyolojinin XIX. yüzyılda ortaya çıkması bu koşulların artık ortaya çıkmasıyla açıklanmıştır. Türk sosyologlarının da konuya yönelik görüşleri bulunmaktadır. Ziya Gökalp'ten Hilmi Ziya Ülken'e, Kösemihal'e, Cemil Meriç'ten günümüz sosyologlarına XIX. yüzyılda Batı'nın çalkantı yaşadığı dönemde toplum sorunlarına ilgi duyulduğunu belirtmektedir. Sosyoloji toplum sorunlarına duyulan ilginin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyolojinin çalkantı ve krizlerinin ürünü olduğu görüşleri yaygın olarak benimsenmiş ve bilim kimliğini oluşturmuştur. Bu olayı değişik açılardan değerlendirmek mümkündür. Burada bizim tartışma konumuz olan kurumlar sosyolojisinin özelliklerini anlamamıza yönelik bir yüzü üzerinde duracağız. Sosyolojinin ortaya çıkışı toplum ve toplum olaylarıyla ilgili bilgilerin belli bir düzeye erişmesi sonucu olmamıştır. Sosyolojinin bilimler arasında yer almasına yol açan olay Batı'da büyük boyutlara ulaşan sorunlar, çalkantılar olmuştur. Sosyoloji, karşılaşılan sorunların ve bu sorunlara çözüm getirebilme çabalarının ürünüdür. Toplumun kendi örgütlenmesi (ve geleneksel kurumların tasfiyesi, yeni düzen ve kurumlar) içinde sorunlara çözüm getirme isteği sosyolojiye kimliğini kazandırmıştır. İnsanlar sorunlarına artık belli kişi ve kesitler aracılığıyla değil kendi örgütleri içinde karşı koymakta, çözüm aramakta, konu ile ilgili sorular sormaktadır. Bu çözüm ve soru sorma çabası içinde eldeki bilgileri de bilim çerçevesinde sistemleştirmektedir. Sosyoloji bir bilgi yığılması, konu üzerinde bütün bilgileri toplama, bilgi koleksiyonculuğu değildir. Sosyoloji öğretisi de sosyolojinin bu niteliğine bağlı olarak yalnızca bir bilgi aktarmasıyla yetinemez. Bizim de yapmak istediğimiz yalnızca hazır bilgileri aktarmak değildir. Sosyoloji herşeyden önce sorunları kavrama ve çözümleme çabasıdır. Bunu sorunlar üzerinde etkinlik sağlamak için gerekli görmektedir. Bu durum, belli sorun-

lara ve güçlülere neden olmaktadır, ama aynı zamanda sosyolojiye sürekli yenilenme, yeni bilgiler edinebilme imkanı da vermektedir. Sosyoloji oturmuş, durulmuş bir bilgi veya bilgi sistemi değildir. Koşullara bağlı olarak sürekli soru ve sorunlarla yenilenmeye açıktır. Bu yenilenme ve zenginleşme söz konusu olmasa veya sosyoloji bu yönde bir sınıra ulaşmış olsaydı, konusu gereği kaçınılmaz bir biçimde mutlak bir öğretiye, bir ahlak öğretisine dönüşürdü.

Sosyolojinin toplum sorunlarını kavrama ve çözme çabası bilim kimliğinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyolojinin bununla ilişkili bir ikinci özelliği daha bulunmaktadır. Sosyoloji çeşitli konulara yönelmiştir, tek bir konu ile sınırlı değildir, ancak bu konuların açıklamasını bütün içinde araştırır. Ele aldığı çeşitli konuları toplumun, giderek tarihin bütünlüğü içinde kavramaya çalışır. Aksi durumda ele aldığı konularla ilgili bilim dalları yanında sosyolojinin gerekliliği tartışma konusu olurdu. Bugün iktisat ve iktisat sosyolojisi, her ikisi de iktisadi olayları ele almaktadır. Aralarında konu ortaklığı vardır. İktisat bilimi yanında sosyolojiden söz edebiliyorsak iktisat kendi sınırları içinde bir açıklama bulmaya çalışırken sosyolojinin konuya bütüncü bir boyut kazandırması nedeniyledir. Aynı şey hukuk, siyaset, sanat, din gibi çeşitli düzeyler için de geçerlidir. Sosyoloji konusu olan toplum olaylarıyla ilgili bilimlerin varlığını reddetmeden kendi yöntemiyle, bütünsel bakış açısıyla, ele aldığı konular hakkında yeni bilgiler edinme çabasıdır. Böylece sosyolojinin getirdiği bilgilerden ve kuramlardan diğer toplum bilimleri de faydalanmaktadır. Sosyoloji bu rolüyle bilim kimliğini kabul ettirirken, etkinliğini de yaygınlaştırmaktadır. Sosyoloji çeşitli olaylar arasında kurduğu ilişkiyle ele aldığı konuya bütüncü bir boyut kazandırmaktadır. Sosyolojinin çeşitli dallara ayrılması ve bu arada "Kurumlar Sosyolojisi"nden söz edilmesi araştırmalarda belki belli bir kolaylık sağlamaktadır. Fakat burada bizim ihmal edildiği için karşı çıktığımız, sosyolojide bütün söylenenler, hangi dal ile ilgili olursa olsun, ancak bütünün birliği içinde bir anlam kazanabildiği gibi çözümün de sorunun kendi sınırları içinde değil, bütünde aranması zorunluluğu bulunmaktadır. Tartışmalar sırasında unutulmaması gereken en önemli konu budur. Kurumlar sosyolojisi tartışmalarında da yapılması gereken ele alınan sorun ile ilgili olarak sınırların bu ölçüte göre çizilmesi gerektiğidir. Sorunların ayrı ayrı açıklanması ve çözümleri mümkün değildir, açıklama ve çözüm sosyolojinin çeşitli alt dallarında değil, sosyolojinin kendisinde, bütünlüğünde aranmalıdır.

Sosyolojinin sözünü ettiğimiz bu iki özelliğine bağlı olarak özen gösterilmesi gereken bir başka konu daha bulunmaktadır. Sosyoloji, öncelikle sorunlarımıza bağlı ve sorunlarımızla yenilenen bir çabadır. Olaylar önünde sordüğümüz sorular değiştikçe veya konumuz değiştikçe sosyolojinin olaylara yaklaşım biçimi ve açıklama önerileri de değişmektedir. Sorunlarımızın de-

ğişmesiyle birlikte olaylara yönelttiğimiz sorular da değişmektedir. Değişik ve yeni sorular, sorunlar, olayların daha değişik ve yeni ilişkiler içinde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Olaylar, yeni ilişkiler içinde yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu nedenle sosyolojide olaylara yönelttiğimiz soruların değişmesine bağlı olarak konularla ilgili birden çok açıklamayla karşılaşmaktayız. Bunun yanında toplum olaylarının çok yönlü olaylar oldukları sıkça yenilenen bir gerçektir. Bu çok yönlülükleri sonucu, bulunduğumuz yere ve role veya çıkarlara bağlı olarak, toplum olayları kendileriyle ilgili çok çeşitli görüntülerin ortaya çıkmasına yol açmaktadırlar. Değişik sorular yanında toplum olaylarının bu çok çeşitli görüntüler de, sosyolojide aynı konuyla ilgili çeşitli ve değişik açıklamalarla karşılaşmamıza izin vermektedir. Toplum olaylarıyla kurduğumuz ilişkiler, başka deyişle kendilerine yönelttiğimiz sorular, bir yerde bizim toplum olaylarıyla kurduğumuz ilişkilerin değişmesi sonucu, toplum olaylarının kendileri de zaman içinde önemli değişikliklere uğramaktadır. Sosyolojide kendisine konu aldığı olayların özellikleri sonucu mutlak tanımların elde edilmesi güçtür. Yine belirtilen nedenler yüzünden sosyolojide söylenenler tartışmaya açık olmaktadır. Sosyoloji açıklamalarının dogma haline getirilememesi, farklı açıklamaların yanyana birlikte yer alması, tartışılabilir olması bilim düzeyinde mümkün olmaktadır. Söylenenleri, kendimizinkiler de dahil, mutlaklaştırmamak gerekir. Kurumlar sosyolojisinin konularının bütün içinde ele alınması gerektiğini, gerçek anlamlarını bütün içinde bulabileceğini belirttik. Fakat buradan bütün bilgisinin her şeyi açıklamaya yeteceği ve ayrıca araştırma yapmanın ve çeşitli alt dalların gereksiz olduğu sonucunu çıkartmamız olanağı yoktur. Sosyolojide olayların birbirileriyle olan ilişkilerine ve bütün içindeki yerlerine önem verilmektedir. Bütün konusundaki tutumumuz ve bilgimiz çeşitli olaylara yaklaşımımızda büyük ölçüde etkili olmaktadır, ama bütün bilgisinin olayların ve olaylarla ilgili bilgilerin yerine geçmesi söz konusu değildir. Yine bütünle özel durumlar arasında karşılıklı ve çok yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Olaylarla ilgili bilgilerimiz bütün bilgisi içinde gerçek anlamlarını kazanmaktadır, ama öte yanda da bütün ile ilgili bilgilerimiz ve tutumumuz özel durumların ve bazı kesitlerin incelenmesiyle doğrulanabilmekte, bir sağlamaya kavuşabilmektedir. Bu yüzden bütün bilgisi konusunda söylediklerimiz hiçbir biçimde araştırmayı yasaklamamaktadır. Altını çizdiğimiz, vurgulamak istediğimiz bütün bilgisinin araştırma sonucu elde edilen bulguların değerlendirilmesi zorunlu olduğudur.

Kurumlar sosyolojisi temelinde Batı dünya egemenlik düzeninin işleyişi yanında bugün verili düzenin marjinalleşmesi ve otoriterleşmesi olayını ele almak için önce bazı konular üzerine ilgi çekmek istedik, bu yönde bazı açıklamalar getirdik. Bu açıklamalardan sosyolojide hiçbir özel araştırma yapılamayacağı ya da özel bir bilgi üretilmeyeceği anlamı çıkmaz. Bizim özenle

altını çizmek istediğimiz, özetle, sosyolojinin henüz süregelen bir çaba olduğu ve bu nedenle sosyolojide söylenenlerin soru konusu olduğudur. Elbette çeşitli görüşler gibi kendi açıklamalarımızda soru konudur, tartışmaya, geliştirmeye açıktır. Uzunca da olsa bu genel tutumumuzdan ve tartışma konularından sonra ilgimizi doğrudan kurumlar konusuna yöneltebiliriz. Çeşitli toplum örgütlenmeleri, kurumlar ve bu konuları ele alma çabası olarak ortaya çıkan kurumlar sosyolojisinin konusunun önemini belirtmekle başlanabilir. Bu önem aynı zamanda günümüz sorunları karşısında bir tutum da içermektedir. Bizde bu yönde günümüzde Batı dünya düzeninin yapısı ve düzenin marjinalleşmesi ve otoriterleşmesi ilişkisinin tartışmak, verili düzenin işleyişi ve yönü konusunda bilgi edinmek, bu konuda tutumumuzu ortaya koymak amacındayız. Tartışmalarımızı sosyolojiyle kimi zaman özdeşleştirilen kurumlar sosyolojisi çerçevesinde sürdüreceğiz. Konu önemli olmasa üzerinde böyle uzunca durmanın da anlamı yoktur. Ayrıca ele aldığı konunun önemsiz olduğunu savunacak bir sosyolog da yoktur. Konunun önemli olduğunu söylemek yetmemektedir. Asıl yapılması gereken ele aldığımız konunun önemini nereden kaynaklandığının belirtilmesi ve bu kaynakları belirtirken konunun önemini açığa kavuşturulmasıdır. Bizde bu yönde bir çaba içinde olacağız.

3) Sosyolojide Bir Açıklama Çerçevesi Olarak Kurum, Kurumlar Tanımı

Kurumlar sosyoloji ile ilgili tartışmada ortaya çıkan bazı güçlükler vardır. Bu güçlükler sadece sosyolojinin sözünü ettiğimiz özelliklerinden ve niteliklerinden kaynaklanmamaktadır. Konu nedeniyle karşılaşılan güçlükler sosyolojinin özellik ve niteliklerinden kaynaklanan güçlükler de eklenecektir. Karşılaştığımız bu güçlüklerin aşılmasında Baykan Sezer'in görüşleri bize yol gösterecek niteliktedir. Tartışmalarımızın çıkış noktası öncelikle bazı tanımlar olacaktır. Tartışmalar ırasında belli kavramlara başvuracağız. Bu başvuracağımız kavramların hepimiz için ortak tanımlar olması gerekir. Aksi takdirde kaygan bir zemin ortaya çıkacağı gibi birbirimizi anlama, tartışmaları ortak bir zeminde yürütme imkanı da ortadan kalkacaktır. Yine ortak bir tanım olmaması halinde sağlanacak uyuşma da hiçbir değer taşımayacaktır. Bu açıdan karşımıza çıkan ilk güçlük "kurum" sözcüğü ile başlamaktadır. Kurumun sözlük anlamı Türkçede bazı güçlükler neden olmaktadır. Çeşitli Türkçe sözlüklerde kurum karşılığında kuruluş, müessese, kuruluş karşılığında toplumsal bir görevle yürütülen her şey, kurum, müessese, "yapı" karşılığında ise yapılış, kuruluş, yaratılış, bünye sözcükleri verilmektedir. Sosyolojide ise konu ile ilgili olarak karşımıza çeşitli terimler ve açıklamalar çıkmaktadır. "Kurumsallaşma", herhangi bir davranış, düşünüş, inanç biçimi

minin tarihsel olarak görece ve toplumca değer verilen kalıplara dönüşmesi süreci; “kurumsal döngücülük”, toplumsal kurumların ortaya çıkma, etkin işleme, etkisizleşme ve ortadan kalkma aşamalarından kurulu, döngü biçiminde bir yaşam sürecinden geçtikleri görüşü; “kurumsal düzen”, karşılıklı olarak birbirine uyarlanmış ve bağımlı kılınmış kurumların oluşturduğu toplumsal bütün olarak tanımlanmakta, sosyolojide çeşitli terim ve açıklamaları oluşturmaktadır. Yine “toplumsal kurum” terimiyle bir toplumda eşgüdül-müş, örgütlenmiş, görelî bir bütün oluşturan düşünceler, inançlar, gelenek, görenek ve davranışlarla özdeksel öğeler toplamına işaret edilmektedir. Bu tutum geniş bir içerik taşısa bile en azından bütün kurumların toplumsal olmadığı ve ancak toplumsal kurumların sosyolojiyi ilgilendirdiği izlenimini uyandırmakta ve genel olarak kurum sözcüğünün aydınlatılması konusunda önemli bir ilerleme sağlamamaktadır.

Görüldüğü gibi daha işin başında gündelik dilde bile tartışmalarımız konusunda kullanacağımız temel kavram konusunda bir açıklık, ortaklık bulunmamaktadır. “Kurum” yerine sosyolojide “toplumsal kurum” dan söz edilmesi de kullanacağımız kavrama aydınlık getirmemektedir. Kavramın çok geniş veya çok dar olması da tanımda bir yarar ve ortaklık sağlayamamaktadır. Bu durum, belirsizlik, çoğulluk, çeşitli görüşlerin kendi anlayışını desteklemelerine izin vermekte, yardımcı olmaktadır. Sonuçta, herkes kendi açısından, kendi kaygısına göre kurum kavramına anlam verdiği ve öne çıkardığında konumuz olan kavramla ilgili kargaşa daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu kargaşa sözcüğün Türkçe kullanımından kaynaklanmamaktadır, genel olarak başka ülkelerde de benzer durumlarla karşılaşmaktadır. Yine kurumlar konusunda gündelik dilde kullanılışın ötesinde, bilim düzeyinde en çok durulan sosyolojide de belli bir belirsizliğe tanık olunmaktadır. En azından oybirliği sağlayacak ortak bir tanım bulabilmek güçtür. Gündelik dilde ve yaygın kullanımında kurumdan öncelikle iki şey anlaşılmalıdır. Bunlardan birincisi okullar ve sendikalar benzeri resmi toplum kurumlarıdır. İkinci olarak ise bu söz konusu grupların yaşam ve ilişkilerini düzenleyen kurallar düzeni (ahlak, din gibi çeşitli inançlar, gelenekler, adetler) anlaşılmalıdır.

Günümüze değin kurumlar konusu öncelikle sosyologların ilgisini çekmiş ve sosyolojide tartışma konusu yapılmıştır. XX. yüzyıl başlarında Durkheim anlayışı ve etkisinde sosyoloji bir kurumlar bilimi olarak tanıtılmış ve kuramlara bir tanım getirilmek istenmiştir. Sosyolojinin bir kurumlar bilimi olarak tanıtılması ve bu yönde uygulamaya dönük çalışmalar hale üniversitede sosyoloji bölümlerinde, sosyoloji araştırma merkezleri ve enstitülerde revaç görmektedir. Giderek sosyolojinin bu çalışmalar dışında ne yaptığı soru konusudur. Bu yönde çalışmalar kaldırıldığında sosyoloji ve bölümler işlevsiz kalacakları gibi bir görüntü vermektedirler. Kurumlarla ilgili tanımlar bu yönde çalışmalara destek olacak biçimdedir. Kurumlar konusunda tanımlar-

da ortaklık, oybirliği olmasa bile öne çıkan belli başlı özellikler tespit edilebilir. Bu tanımlar kurumların ortaya çıkış nedenini, başlangıcını, tarihi olarak biçimlenmesini tartışmak, açıklamak yerine daha kurumları başlangıçtan veri olarak kabul etmektedir. Bu durum işe başlarken tanımların yönü ve açıklama biçimini kayıtlanmaktadır. Kurumların açıklanmasında öne çıkarılan başlıca özellikler bunun bir ürünüdür. Kurumlar, daha başlangıçta bir veri olarak alındığında, öncelikle, 1-)Bireylere varlığını "az-çok zorlayarak" kabul ettiren; 2-) Bireyler ve toplumdan önce kurulan veya hazır bulunan; 3-Hareket ve düşünceler bütünü olarak tarih ve toplum-dışı-üstü özelliklerle tanımlanmıştır. Tarih ve toplumla ilişkili kurulsu veya bu yönde atıflar olsa bile bu özellikler değişmeyecektir. Bu anlamda 1-) "Sosyal alışkanlıklar, adetler, düşünceler, batıl inançlar, önyargılar, inançlar" yanında, 2-) Siyasi, hukuki, ahlaki vb. "toplumsal örgütlenmeler" biçiminde çeşitli kuruluşlar da kurumların tanımı dolayısıyla konusu içindedir. Bu tanım, tartışmalar sonucu elde edilmiş bir sonuç olmanın ötesinde, tartışmasız bir konum ve açıklama elde etmek için ve yine toplumsal düzenin kuruluşu, işleyişi, kurallarının açıklama kolaylık getirdiği için sosyolojide etkinlik ve yaygınlık kazanmıştır. Kendi konusunu olan toplumu tanımlamada, açıklamada daha başlangıçtan bu yana sıkıntıları olan sosyoloji kurumlar konusu sayesinde toplumun işleyişi, düzeni konusunda tartışma üstü-dışı bir açıklamaya kavuştuğu gibi aynı zamanda konusunu denetleme, yönlendirme imkanı da bulmaktadır. Bu az bir kolaylık değildir. Sosyolojinin bu nedenle (el çabukluğuyla toplum yerine geçirilen) kurumlar/müesseseler bilimi olarak tanımlanması doğal kabul edilecektir. Bu tanım sadece Batı'da değil devlet ve siyaset düzeyinde belli sorunları olan Osmanlı'da ve Türkiye'de kolayca benimsenmiştir. Verili düzenin işleyişi, kuruluşu ve yapılan seçimi tartışmadan mevcut ilişki ve görüşlerin, kurumların benimsenmesi ve sorunların bu çerçeve içinde aranması yeni ilişkileri temellendirme, denetleme, yönetme, yönlendirme imkanı kazandırmaktadır. Bu nedenle yukarıda sözü edilen özellikler tartışılmadan bir veri olarak kabul edilmiştir. Günümüzde de Batı dünya egemenlik düzeninin giderek tartışma dışı kalması, toplum-dışında, toplum-üstünde bir güç olarak işleyişi ile çeşitli alt-kurumlar, görüşler etkisiz olarak kalırken, düzen marjinalleşecek ve otoriterleşecektir. Sosyolojide kurumlar (gündelik yaşamda rutinler, alışkanlıklar, çeşitli örgütlenmeler) verili düzen içinde bir anlam kazanacaktır.

Sosyolojinin XX. yüzyılda kurumlar konusuna özel ilgisi, kurumlar bilimi olarak tanımlanması yanında, başka yönde tanımlama girişimleri de vardır. Özellikle II. Dünya Savaşının getirdiği yıkımlar nedeniyle iktidar, otorite, düzen ve yaşam tarzı, düzene ortaklık, modern düşünceye ve kurumlara verilen üstünlük tartışma konusu olmuştur. Bu yönde sosyolojide Frankfurt Okulunun çalışmaları bilinmektedir. Ama kurumlarla ilişkin bu çerçevenin dışına çıkma daha geniş bir eğilimin ürünüdür. Antropolojiden, psikolojiden

de aldıkları kuram ve bilgiler aracılığıyla sosyologlar konunun daha değişik yönlerine ağırlık tanımışlardır. Özellikle Amerikan sosyoloji içinde bu eğilim belirgindir. Bronislaw Malinowski'ye göre her kurumun kendi kural ve düzeni bulunmaktadır. Bu düzen toplum kesitlerinin ahlak ve hukuk kurallarına, din anlayışlarına ve efsanelerine bağlıdır ve grubun uyması gereken kuralları belirler, kurumsallaşmış topluluğun amacını ve kurumun yapı ve tanımını verir. Her kurumun kendi tanımları, kendi kuralları, kendi uğraşı, görevi ve maddi araçları bulunur. Bütün bunlar belli bir görev kavramına bağlıdır, çünkü her kurum belli bir görevin yerine getirilmesi için vardır. Bu açıklama benimsendiğinde yapılacak işlerden biri de tek bir kurumlar sosyoloji içinde, dışında ahlaktan dine, hukuktan siyasete, gündelik yaşamdan spora çeşitli yeni alt dallar oluşturulması doğal bir sonuç olacaktır. Hukuk sosyoloji, ahlak sosyolojisi, aile sosyolojisi, in sosyolojisi, gündelik yaşam sosyolojisi, şehir sosyolojisi, köy sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, boş zamanlar sosyolojisi, spor sosyolojisi vb. bunun bir sonucudur. Bütünden bağımsız olarak bu dalların konularını da çeşitli öğelerine göre ayırarak yeni dallar icat etmek mümkündür. Sanat sosyolojisi içinde edebiyat sosyolojisi, sinema sosyolojisi, müzik sosyolojisi vb., yine edebiyat sosyolojisi içinde çeşitli alt dallar. Yine bir başka antropolog ve psikiyatrist Abram Kardiner kişiler üzerinde toplumun özel etkilerinin gerçekleştiği araçları kurum olarak tanımaktadır. Yaptığı ayırımı öncelikle çocuğun biçimlenmesini sağlayan kurumları "birincil kurumlar" ve kişilerin kendi adlarına kurdukları kurumları da "ikincil kurumlar" adlandırmaktadır. George H. Mead' e göre kurum sübjektif olarak herkesin kendisinde bulunduğu başkalarının tutumunun bütünü, objektif olarak ise kişiden önce var olan kişiden sonra da sürecek örgütlenmiş uğraş biçimidir. Kişiden bağımsızdır, ancak kişi toplumsal ilişkiler konusundaki görüşüne bağlı olarak kurumlar üzerinde etkide olabilmekte ve değişikliklere yol açabilmektedir.

Görüldüğü gibi kurumları kendisine konu alan sosyolojide bir tanım birliğine tanık olunamamaktadır. Bu tanım çokluğu ve çeşitliği karşısında bir tepki olarak sosyolojinin bu kavramdan vazgeçilmesinden de söz edilmiştir (Gurvitch). Kurum kavramı Fransa'da Durkheim okulunca çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Amerikalı sosyologlar da hiç açıklık olmadan ve akla geldikçe bu kavramı kullanmaktan kaçınmamıştır. Ancak bu kavramdan vazgeçmekle sosyolojinin çok şey yitireceğini söylemek mümkün değildir. Yine Amerika'da toplumsal yapı kavramının kurum kavramı yerine kullanılması da yaygındır.⁴

Özetlenirse kurumlar konusu XIX. yüzyılda öne çıkmıştır. Ama kurum

⁴ Giderek son dönemde kimlik kavramının ortaya çıkması da bir başka değişikliği göstermektedir.

kavramının XX. yüzyıl anlamı, kullanılışı büyük ölçüde değişmiş durumdadır. XIX. yüzyılda, Marx döneminde kurumdan anlaşılan öncelikle hukuk sistemleri, hukuk ve yasalar veya siyasi kurumlar ve işleyiştir. Bu nedenle marxizm için kurumlar ve ideolojiler, alt-yapısını üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin oluşturduğu belli bir toplumun üst-yapısını oluşturmaktadır. Dinler, ideolojiler, alışkanlıklarda bu üst-yapının bir parçasıdır. Son kertede alt-yapı tarafından belirlenmektedir. Üretim güçleri ve ilişkilerindeki aşama ve sıçramalarla üst-yapıda da geç de olsa buna uygun belli değişimler zorunlu hale gelmektedir. Sosyoloji marxizmin bu açıklamaları karşısında kendi toplum görüşünü ve işleyişini açıklayamamak gibi bir zaaf içindedir. Bu nedenle kurum kavramına başvurarak bu zaafını aşmak, konusunu belirlemek, denetlemek istemiştir. Gerçekten de sosyoloji kurum kavramı ile toplum ilişkiler ve düzeni ile ilgili bir açıklamaya kavuştuğu gibi sorunları üzerinde etkide bulunmak, yönlendirme imkanı bulacağını sezmiştir. Devletin toplumu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip özel bir "kurumlar bütünü" olarak görülmesi boşuna değildir (Max Weber). Kamu hizmetleri ile devlet bürokrasisi, hukuki sistem başta olmak üzere çeşitli kurumların devletin içinde yer almıştır. Ama işleyişi açısından sistem birleşik bir bütün değildir, çeşitli çıkarları, ilişki ve farklılaşmaları belirten bir dizi kurumdan oluşmuştur. Devlet aygıtının farklı parçalarının farklı çıkarları olabileceği, birbirine karşıt çıkarları uzlaştırmanın zorlukları karşısında devletin çıkarlarını, sınırlarını belirlemek, saptamakta da zorluk yaşanmaktadır. Sonradan özellikle XX. yüzyılda Fransız okulunun etkisiyle kurumlar sosyolojide büyük önem kazanmış, temel kavram sayılmıştır. Sosyoloji bir yerde kurumlar bilimi olarak tanımlanmıştır. Özellikle yapısalcılık kuramları etkisiyle kavram bir anlam değişikliğine uğramış ve yeni kullanım alanlarına kaymıştır. Yine marxist kuramcılar da içine alan devlet ve sivil toplum tartışmalarında (Antonio Gramsci), devlet ile toplum arasındaki ayrım sorgulanmakta, devletin sivil toplumun pek çok parçasını (kilise, okullar, sendikalar vb.) içerdiği de belirtilmektedir ("Devletin İdeolojik Aygıtları", Louis Althusser). Başta devlet olmak üzere kurumlar bir kere kuruluşunu tamamladıktan sonra, başlangıç koşullarından bağımsızlaşarak, ilkesel olarak özerk bir biçimde toplum içinde yeni düzenleyici kurumlar kurmakta ve sürekli değişmektedir. Sosyoloji kurum konusunu açıklamada, kavramda zaaf içinde olsa bile verili düzeni, egemenlik ilişkilerini denetlemede, yönlendirmede, yeniden üretmede kurumların kendine getireceği imkanların farkındadır.

Günümüzde kurumlar, ideolojiden dine, siyasetten hukuka tartışmalı olsa, hatta temsil görevini yitirmesine rağmen verili egemenliğin marjını oluşturduğu için sorunların çözümü kurumlar içinde aranmakta, verili kurumlardan vazgeçilmemekte, aşama, sıçrama amaçlanmamaktadır. Bu nedenle verili dünya egemenlik düzeni işleyişinde çeşitli kurumlar bir çerçeve

görevi üstlenmekte, çözüm olmadığı için tarih-dışı, toplum-üstü bir otoriterleşmenin dayanağı haline gelmektedir.

4) Sosyolojide Kurumların Başlıca Özellikleri

Sosyolojinin oluşmuş bilgilerin sistemleştirilmesi sonucu ve bu bilgilerin aktarılması amacıyla ortaya çıkmış bir bilim olmaması, daha tanımlarda bile yaygın bir oybirliğinin sağlanmasını engellemektedir. Batı-içi ve Batı-dışı toplumlar arasındaki farklı çıkarların uzlaştırılmaması, çekişmeler de burada etkilidir. Ancak Batı sorunlarının XIX. yüzyılda ele geçirdiği egemenliğe ve üstünlüğe dayalı olarak çözüleceğine inanmaktadır. Batı bu egemenlik ve üstünlükten vazgeçmeden sorunların çözümünü amaçlamaktadır. Bu nedenle bu üstünlüğü, egemenliği tartışmadan bir açıklama getirme amacındadır. Kurumlar konusuna ilgisi bu yöndedir. Yine daha önce belirttik. Sosyoloji, insanların başlangıcından bu yana ilgi duydukları olayları kendisine konu almaktadır. Bu nedenle sosyolojinin, bütün bilimlerde olduğu gibi en değerli çalışma araçları olan kavramlar toplumun gündelik dilinde de kullanılmaktadır. Konusunun yeni olmaması, konu ile ilgili önemli yeni bilgiler getirmiş olmaması önünde sosyoloji kaçınılmaz bir biçimde kendisini bir bilim olarak kanıtlayabilmek, gerekliliğini inandırıcı kılma çabasına girecektir. Bu nedenle de çoğu kez kavramlara gündelik dildeki anlamlarından farklı anlamlar getirmekle işe başlamaktadır. Bu da sosyolojide yeni güçlükler neden olmaktadır.

Başlangıçtan bu yana sosyolojide güçlükler söz konusudur. Zorluklardan biri de sosyoloji sorunları ortaya koysa bile çözümü kendi bünyesi içinde taşımamaktadır. Söz gelişi bir tıp adamı ortaya attığı bir tıp sorununun çözümünü yine kendisi getirebilir. Pek çok bilim için de aynı şeyden söz edebiliriz. Oysa sosyolojinin konu aldığı sorunlarının çözümü (sosyologlar tarafından değil) ancak toplumun kendisi tarafından gerçekleştirilebilir. Aksi takdirde sosyologlar bilimkurgu film ve romanlarında görülen toplumu eğip-bükerek, kırarak sonuç almaya çalışan "deli, çılgın bilim adamları"nın konumuna düşmekten kurtulamaz. Sosyolojinin toplum bilimi olmasından anlaşılması gereken sosyologların toplum-üstü, başarılı, zeki, üstün, yöneticiler olarak uygun gördükleri, inandıkları sonuçları elde etmeleri değil, toplumun kendi güç ve örgütleriyle sorunlarının çözümüdür. Günümüzde sosyologlar uzmanlıkları adına toplumun üstüne-dışına çıkarak bu yönde müdahale etmeyi kendilerinde bir hak görmekte veya bu yönde sorumluluğu siyasetçilerin sırtına yıkarak kendi görüşlerini uygulamaya soyunmakta veya belirli bir gücün ve iktidarın emrinde belli görevler almaya çalışmaktadırlar. Toplum elbette kendi sorunlarının çözümü bir başka kesime, güce havale edemez. Sözünü ettiğimiz durum sonunda öbür kavramlarda olduğu gibi kurum

sözcüğü de günlük dilimizde sosyolojinin kendisine yüklediği anlam dışında da kullanılmaktadır. Söz gelişi köy kahvelerinin, köy çeşmelerinin veya günümüzde meyhanelerin, konserlerin, festivallerin, berberliğin, taksi şoförlüğünün de bir kurum haline geldiği ya da okulların, kursların, televizyon dizilerinin bir eğitim kurumu olduğu söylenmektedir. Bu söylenenler, kendi kullanılışları içinde yanlış da değildir. Ancak sosyoloji kurumlar kavramına daha yüklü bir anlam ve çerçeve kazandırma çabasından vazgeçmeyecektir.

Günlük konuşmamız dışında, sosyoloji dilinde kurum yalnızca bir kişi ya da grup ve örgüt anlamı taşımamaktadır. Aynı anda kültürün bir parçasını oluşturmaktadır. Kurumlar sosyolojisinin görece gözden düşüp veya hemen bunun yanında kültür sosyolojisinden söz edilmesi de bu nedenledir. Günümüzde kurumlarla ilgili kaygıların, temsil sorununun ortaya çıkmasının da bunda rolü vardır. Kurumların ister devlet merkezli olsun, ister toplum içindeki grupların (çeşitli sınıflar, tabakalar vb.) ilişki ve faaliyetlerine göre işlediği yönünde yaygın bir görüş vardır. Bu görüş aynı zamanda kurumlar konusuyla ilgili devlet-merkezli açıklamaların da kaynağını oluşturmaktadır. Devletin temel ilişkiler ve kurumlarla ilişkisinin saptanmasında bir zorluk olmamasına karşın, devlet basit bir biçimde kaynaşmış bir kurumlar toplumu değildir. Çözümün toplumlar arası ilişkiler içinde gerçekleşmesi nedeniyle hem toplum içinde hem de toplumun dışında farklı çıkarlar, farklı aktörler söz konusudur. Kurumlar konusunu bu biçimde tartışmak verili ilişkileri de tartışmaya neden olacağı için kurumların işleyişi içinde sorunların açıklanması ve çözümlenmesiyle yetinilmiştir. Bu durumda açıklamayı geliştirmek, ilerletmek de mümkün olmaktadır.

Kurum, bir toplumun yaşam biçiminin şemalaşmış, kalıplaşmış kesitlerinden birisidir. Sosyoloji başlangıçta toplum içi çekişmeler, çatışmalar içinde bir açıklama ve çözüm arayışındadır. Burjuvazi kendi çözümünü egemen kıldığında düzeni çekişme ve çatışma içinde tanımlamak yerine sorunları birey-toplum ilişkileri çerçevesinde almıştır. Toplum yaşamında kişilerarası ilişkiler söz konusudur. Bu ilişkiler açık ya da belirsiz davranış tutum kalıpları içinde gerçekleşmekte ve ancak böylece kişiler arası ilişkilerde zorunlu anlam bağlantısı sağlanabilmektedir. Toplumsal oluşlar bu ilişkilerin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kurumları da bu düzeyde kavrayabilmek, açıklayabilmek zorunluluğu bulunmaktadır. İnsan gruplarının temel gereksinimlerine karşılık vermek amacı üzerine kurulu ve çoğunluğun paylaştığı davranış örnekleri karışımına ya da genel çerçevesine kurum adı verilmektedir.

Kurumların özellik ve niteliklerinin dökümü belki bize tanımını daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır. Bu nedenle kurumların belli başlı özelliklerini kısaca tanıtmak gerekir. Önce bütün kurumlar belli bir amaca yöneliktir. Kendiliğinden bir kurum söz konusu değildir. Bütün kurumlar toplum

gereksinimlerine karşılık getirdiği veya getirebileceği savıyla karşımıza çıkmakta ve birlik durumundaki kişilerin işleri yürütebilmek için yararlandıkları ortak davranış kalıpları niteliği taşımaktadır. Yine kurumlar, bu kesin bir süreklilik olmasa bile, içerikleri bakımından bir sürekliliğe sahiptir. Kişilerin belli bir kültür ortamı içinde gerçekleştirdikleri ilişkiler, çeşitli davranış kalıpları biçiminde geleneksel ve sürekli olmaya başlarlar. Elbet bu ilişkiler de bütün insan ürünleri gibi değişmeye açıktır. Ancak kurumlarda bu değişme oldukça yavaş gerçekleşmektedir. Kurumlar, belli bir yapıya ve biçime sahiptirler ve kurumu oluşturan öğeler birlikte bulunma ve birbirini güçlendirme eğilimi içindedirler. Bu da kurumların çeşitli ilişkilerin ve davranışların biçimlenen birleşimlerinden başka bir şey olmasından kaynaklanmaktadır. Kurumlar belli kalıp ve biçimler içinde bir süreklilik göstermektedir. Bu özelliği öte yanda kurumlara sürekliliklerini kazandırmaktadır. Her kurum bir birleşmiş, bütünleşmiş yapı niteliklerini taşımaktadır. Bir birlik içinde görev görmektedir. Hiçbir kurum toplumun öbür kurumlarından ayrılamaz, ancak insan davranışları sırasında belirlenebilir bir dizi olarak karşımıza çıkmakta ve öbür kurumlarla olan ilişkilerinin karmaşıklığında kendi kimliğini korumaktadır. Ayrıca kurumlar belli değerlerle yüklüdür. Her yinelenen kalıp sonuçta belli davranış yoluna dönüşmektedir. Bunların bazıları yasa ve kurullarla yazılı bir biçim alırlar, ama çoğunlukla kişiler üzerinde bilinç-altı etki yapmakta ve böylece kişileri yönlendirmektedir. Bu da kurumların belli değer yargılarıyla bezenmelerine yol açmaktadır. Bu kimi zaman değişime engele veya var olan çözüme uyuma ve yeniye karşı dirence dönüşebilmektedir. Karşı çıkışlar, dışında kalmalar ise sapkınlık, çözümün dışına düşmek, anlamına gelmektedir. Bir tehdit oluşturmadığı sürece bu yönde davranışlara da karşı çıkılmamaktadır.

Bu ilk açıklamalarda kurum konusunun gündeme gelişi ve sosyolojide ortaya atılmış başlıca özelliklerini tanıtmaya çalıştık. Bu özelliklerden yola çıkarak kurumların bir başka tanımını daha elde etmek mümkündür. Bir kurum, temel toplumsal gereksinimleri karşılamayı amaçlayan ve belli bir yaptırım gücüne sahip insanların geliştirdiği, toplum, davranış ve ilişki kalıplarının belli sürekliliğe ulaşmış yapılarıdır. Kurumlar konusunda ilk başlangıçta getireceğimiz tanım budur.

Batı sosyolojisinden kaynaklanan ve kolayca düşülen yanlışlıklardan birisi de kurum ile topluluk ya da grubun birbirleriyle karıştırılmalarıdır. (Maliyeciler, polisler, monşerler, federaller, sosyologlar, iktisatçılar, cemaatler, fenerliler gibi.) Özellikle bu günümüzde çok yaygın anlayışı oluşturmaktadır. Bu sözcükler eş anlamı taşımamaktadır ve dile getirdikleri kavramlar farklıdır. Gerçek düzeyinde kavramlaştırdıkları konular ayrı şeylerdir. Kurum kavramı elbet bir soyutlamadır, ama kurum gerçektir ve kavramsallaştırma kavramı dışında kurumu topluluk içinde kavrayabiliriz. Bir kurum, bir kişiler

topluluğu demek değildir. Kişiler ve kişinin izlediği davranış örneği bir değildir. Bu ayrım konu ile ilgili tartışmalarda önem taşımaktadır. Yine birey ya da kişilerin yaptıkları toplulukla aynı şey değildir. Davranış örnekleri, belli gelişmeler ve bu gelişme ve toplum içinde yerler, konumlar kurumlaşmıştır. Buna karşılık kişiler ve topluluklar kurumlaşmış değildir. Topluluk, konumuz açısından kurumları işleten birden çok kişidir. Söz gelişi bir okul kadrosu eğitim kurumu olarak adlandırılan düzenli davranış sistemlerini izleyen kişiler topluluğunu oluşturmaktadır. Bir kişilerin topluluğunun iç tutumları ve dış alışkanlıkları temel toplum gereksinimlerinin birlikte giderilmesi gereği çevresinde toplanır. Kurulu alışkanlık, görenek ve adetler, yalnızca rastgele insan davranış biçimleri değil işleri birlikte yapmanın kurumlaşmış biçimleridir. Belli ve istenen, önemsenen amaçlara yöneliktir. Kişiler kendi davranışlarında ve topluluktaki yerlerinde bunu sezinlerler. Ve sözünü ettiğimiz bu öğeler birlikte kurumu oluşturmaktadır. Bütün bunlar, açıklama olmasa bile, toplum yaşamı ile kurumlar arasında belli ilişkiler, özellikler bulunduğu sonucuna götürmektedir. Bunu düz olarak anlamamak gerekir. Toplum yaşamı ve kurumlar birbiriyle uyumlu veya uyumsuz biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Çözüm düzeyinde her defasında yeniden ele almak gerekir.

5) Toplum Yaşamı ve Kurumlar

İnsanların topluluk içindeki yaşamlarında kurumların yeri nedir? Yine kurumların kişilerin yaşamlarındaki önem ve ağırlıkları nedir? Görüldüğü gibi daha başlangıçta kurumlarla ilgili çeşitli sorular karşımıza çıkmaktadır. Kurumlar konusunu ve tartışmaları çeşitli sorular ve bu sorulara karşılık bulabilme çabası çevresinde sürdüreceğiz. Bu nedenle belli konuların aydınlığa kavuşturulmasında yarar vardır. Öncelikle altını çizmemiz gereken bir kurumun ulaşmak istediği amaç ile toplulukların istek ve amaçları aynıdır. İktisadi, siyasi ya da dini topluluklar iktisadi, siyasi ya da dini amaçlara yönelmişlerdir. Yine toplulukların yerine getirdiği görevler, kişilerin kalıplaştırılmış bir biçimde gerçekleştirdiği dışlaşmış ve anlamlı uğraşlardır. Gerçekte toplumsal rolleri ve ilişkileri içinde insanların yaptıkları kurumların içeriğini oluşturmaktadır. Yine kurumların özel amaçları ve kalıplaşmış kendi işleyişi yanında bütün kurumların yerine getirdikleri kurumlara genel görevler de bulunmaktadır. Toplumda birlikte işleyen kurumların aralarında farklılıklar vardır, ama birbirine karşıt bir rol üstlenmeleri, çatışmaları, birbirinin görevlerini üstlenmeleri veya dışlamaları bu nedenle kimi yerde devlet/toplum krizi olarak adlandırılmaktadır.

Tartışmamızda, en azından bu aşamada, belli ve özel bir kurumun ele alınması incelenmesi söz konusu değildir. Ancak konumuz genel olarak kurumlar olması nedeniyle burada önce kısaca bütün kurumlara yaygın gö-

revlere değinmekle yetineceğiz. Bu görevler, bireylerin kişisel açılarından olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilebilmektedir. Yine kurumların yerine getirdikleri bazı işlevler toplumsal katılma ve bütünleşmenin daha üst bir düzeyde gerçekleşmesine izin verirken öbürlerinde aynı duruma tanık olunmamaktadır. Bu nedenle kısaca bütün kurumlara yaygın başlıca görev ve işlevleri tanıtmaya çalışacağız. Kurumlar öncelikle birey olarak kişilerin davranışlarını basitleştirmektedir. Kişi daha topluma katılmadan düşünce ve davranış biçimlerini büyük ölçüde önceden düzenlenmiş bir durumda hazır bulmaktadır. Bazı işleri nasıl yapması gerektiğini düşünmesine ve öğrenmesine gerek kalmamaktadır. En azından başlangıçta bu yönde ister-istemez bir önkabul içinde olmaktadır. Toplumsallaşması sırasında kişiye kendisini kabul ettiren kurumlar bütün bunların nasıl yapılacağını öngörmüşlerdir. Toplumsal davranışların büyük bir bölümünün mantıklı bir açıklaması bulunmaması veya böyle bir tartışmanın olmaması, kendiliğinden oluşu söz konusu davranışların kurumsallaşmış olmaları nedeniyledir. Bu söz konusu özellikleri sonucu kurumlar, kişiye hazır toplumsal ilişkiler ve toplumsal rol biçimleri sağlamaktadır. Toplumsal sınıf ve toplumsal tabakalaşmalar ilişkiler içindeki konuma ve role bağlı biçimlenmektedir. Toplum içindeki başlıca yerler, ilişkiler ve roller, kişice yaratılmış değil, hazır bulunmuştur. Kişi çoğunlukla başkalarıyla ilişkilerinde ve rolün yerine getirilişinde davranış beklentilerini daha önceden bilmektedir. Kurumlar kişiye roller sağlamakta ve bu hazır roller içinde kişi kendi yakınlıklarını, isteklerini ve beklentilerini gerçekleştirmeye koşulmaktadır. Kendi rolü içinde neler yapması gerektiğini bilerek ya da kestirerek rolünü gerçekleştirme çabası içinde kendisini bulmaya çalışmaktadır. Gerçekleştirme sırasında ve gerçekleştirme biçimiyle kimlik belirtmektedir.

Yine kurumlar, toplum ve kültürün bütünlüğünde istikrar birliği sağlayıcı etken görevini yerine getirmektedirler. Toplum yaşamında belli bir süreklilik doğaldır. İnsan davranışları arasında uyumu sağlayan, onlara bir düzen getiren kurumlar, toplum sürekliliğinin gerçekleşmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu, belki kurumların en önemli görevidir. Bu nedenle sık sık bu yönü üzerinde başka yönleriyle, başka açılardan da durmak gerekir. Kurumlaşmış düşünce ve davranış biçimleri insanlar için bir anlam taşımaktadır. Bu yönde bir bilinçten de söz edebiliriz. Kurumların bu özelliği yalnız kişiler arasında değil zaman içinde de bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Sözel gelişim devlet, din, hukuk, ahlak gibi çeşitli kurumlar daha tarihin başlangıcından beri görülmekte, saptanmaktadır. Ancak bu kurumların rolü biçimi bağlı oldukları toplumda, uygarlık çözümü içindeki yerleri ve rolleriyle belirlenmektedir. Antik dönemde, Orta Çağda ve modern çağda devlet, hukuk, aile gibi pek çok kurumun değişmesi ama aynı zamanda sürekliliği bu açıdan önemlidir. Yine kurumlar, çoğunluk için bir anlam taşıdığı ve onay-

landığı için doğal ve normal davranış biçimlerini, ölçütleri oluşturmakta ve kendilerine uyulmasıyla kişilere belli bir güvence sağlamaktadır. İnsan için bu durum bir yönüyle belirsizlikten, anlamsızlıktan ve anlaktan çıkıştır. Bu değişmeye karşıtlık veya mutlaklık, donma anlamında değildir. Değişen, gelişen dinamik bir toplumda bazı kurumlar ve kurumların bazı öğeleri değişse bile, kurumlar çoğunlukla değişmelerin dışında kalırlar. Siyaset, askerlik, ticaret, din, üretim gibi çeşitli kurumların çeşitli değişmelere karşın her dönemde varlığını sürdürmesi gibi. En azından çelişki ve çatışmalar, farklılıklar sürdükçe, aşılacakça varlıklarını hissettirmektedirler. Sorun günümüzde bu kurumların toplumun üstünde-dışında marjinalleşmesi, temsil görevini yitirdikleri halde mutlaklaşması ve otoriterleşmesidir. Bu da günümüz koşullarının belirlediği çerçevede toplumsal ilişki ve kurumların belli özelliklerinden kaynaklanacaktır. Belli çıkarların ve konumların mutlaklaşması, değişmez hale getirilmek istenmesi böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kurumların bir başka işlev ve görevi de, sözü edilen görev ve işlevlerin birbirleriyle yakından bağlantılı olduğu kolayca görülmektedir, kişilerin hal ve hareketlerini denetim altına almaktır. Tanıtılan biçimiyle kurumlar, bir yerde bizlere toplumun kişilerden beklediklerini yansıtmaktadır. Kurumların varlığı nedeniyle ya da sonucunda kişiler, başkalarıyla ilişkilerinde nasıl düşünmesi ve davranması gerektiğini bilmektedir. Sürekli yenilemeler, tekrarlar, rutinler sonunda topluluğun hareketleri bilinçli de olmasa belirlenmekte ve gelecekte ilgili herhangi bir tasarı oluşturmak gerektiğinde kişi kurumlar aracılığıyla gereken yolları kestirebilme olanağını elde etmektedir. Bu nedenlerle kişiler ve topluluklar için kurumlara uymak, kurumlar çerçevesi dışına çıkmaktan daha kolay olmaktadır.

Kurumların olumlu sayılan işlevleri yanında olumsuz olarak nitelendirilen yönleri de bulunmaktadır. Bütün toplum ve kültürler, belli bir mantığın ürünü olmaktan önce çeşitli ilişkiler sonucu tarihte yerlerini almaktadır. Bu nedenle kurumların herkesin çıkarına yönelik olduğunu, belli bir modelin farklılıklar ötesi evrensel/küresel çıkarlarla özdeşleştiğini söylemek güçtür. Bu, belli bir kesimin, toplumun veya bir uygarlık modeli biçiminin ve çıkarlarının veya egemenliğinin evrenselleştirilmesinden başka bir şey değildir. Belli çıkarların ve çıkar hesaplarının ötesinde toplum ve kültürlerin varlıklarını koruması, savunması sorunu da bulunmaktadır. Çıkar biçimine dönüşme bile toplumun varlığını sürdürmesi elbet toplumun çıkarı sayılabilir. Bu yüzden kurumların işleyişinde bazı sorunlarla karşılaşılabilir. Genelde kurumların başlıca olumsuz işlevi, toplumsal ilerlemeye engel oluşturmalarıdır. Sorunların çözülmesi amaçlanıyorsa değişmeyi, ilerlemeyi, gelişmeyi savunmak durumundayız. Bu aynı zamanda insanlığın geleceği ve bütünlüğü için de gereklidir. Kurumlar, toplumsal ilişkileri düzenli ve

sürekli kıldıkları için giderek katılaşmakta, donmakta, mutlaklaşmakta ve her çeşit değişmeye karşı çıkmaktadır. Bu özellikle dünya egemenlik düzeni ve çıkarları açısından değişmeye karşı çıkışa dönüştükçe toplum-ötesi-dışı, tarihten ve koşullardan bağımsız bir otoriterliğe, baskı ve şiddetin alenileşmesine dönüşmektedir.

Kurumlar ile toplum veya çeşitli sınıflar, kesitler arasında ilişki olduğundan söz ettik. Ancak bu ilişkinin bütünüyle kaynaşmış, barışık, eşit bir ilişki olduğunu söylemek de mümkün değildir. Tam tersine gündelik yaşamda da hemen hissettiğimiz gibi siyasi, askeri, hukuki hatta ahlak kurumlarının işleyişi ile kısaca devlet kurumları ile toplum arasında asimetrik bir ilişki vardır. Doğrudan kurumlara ulaşmak, etkilemek toplumun kendi gündelik ilişkileri içinde giderek mümkün olmamakta, kurumlar toplumüstü-dışı-ötesi bir görünüm kazanmaktadır. Bu anlamda mevcut düzenin mutlaklaştırdığı, amaç saydığı kurallar, işleyiş ile toplum ilişkileri arasında bir uyumsuzluk, karşıtlık da ortaya çıkmaktadır. Ancak modernleşme veya küreselleşme çerçevesinde başta elde edilen üstünlüğün korunması, sürekli hale getirilmesi ve bunun için gerekli siyaset ve askeri, ticari yollara başvurusu olağan görülmüştür. Bunun için gerekirse ahlak kurallarının dışında belli uygulamalarla verili düzen ve çözüm korunmaktadır. Devletin şiddet araçlarının tekeline tutması, yine siyasi ve ticari bazı konularda da bu tekelin tartışılmaya izin verilmemesi düzeni mutlaklaştırmaktadır. Toplum bu yönlerde yönetime bağımlı kaldığı için, devlet-toplum arasında asimetrik ilişkiye rağmen, bu dayatmayı toplumun geniş kesimleri de benimsemiş, temel konularda yönetimle uzlaşmış haldedir. Bu nedenle düzenin yönetimini üstlenen kurumların, toplumlararası ilişkilerde görevlerine, doğrudan katılma olmasa da verili çözümü korumak ve sürekliliğini sağlamak adına, bu yönde bir ortaklık ile, askeri, siyasi, ticari ilişkilerin yönetilmesi konusundaki tekeli toplum otoriter bir güce veya kesime vermekte tereddüt etmemiştir. Buradan temel kurumlar ve alt kurumlar ayrımı ve bütünlüğü tanımına ve sonucuna varmak da zor olmayacaktır.

6) İnsan Birimleri ve Kurum Sınıflamaları: Temel ve Alt Kurumlar Ayrımı

Kurumların tanımlayıcı öğeleri belli kalıp, rol ve ilişkiler bütün toplumlar da görülmektedir. Bu öğeler her toplumda kurumları biçimlendirmektedir. Yalnızca toplumsal davranışlar kurumsallaşmakla kalmamakta, belli başlı temel kurumlara her toplumda tanık olunmaktadır. Bütün toplumlarda belli başlı temel gereksinimlerin sistemli bir biçimde karşılanmaları kurumların evrenselliğine yol açmaktadır. Temel gereksinimler bazı toplumlara özel değildir. Bütün toplumlara yaygındır. Bu duruma bağlı olarak temel kurumla-

rın evrenselliği de şaşırtıcı olmamaktadır. Bu temel gereksinmeler, toplumun ve bağlı bulunduğu kültürün uygun gördüğü, benimsediği biçimlerde karşılanmaktadır. Bu da kurumlara temel bazı özelliklerini kazandırmaktadır. Aile ya da din benzeri kurumlar toplum yaşamı için öylesine gerekli olmuşlardır ki hiçbir toplum bu kurumlardan vazgeçmemişlerdir. Çağımızda ya da tarihte bu temel kurumların bulunmadığı toplumlarla karşılaşmak imkanı yoktur. Bu da, söz konusu kurumların zorunluluğu konusunda bir kanıt olarak gösterilmektedir. Fakat bu gereksinmelerin bütün toplumlarda tek bir yolla karşılanmadıkları da görülmektedir. Aynı gereksinmeleri karşılamamanın çeşitli ve değişik biçimleri vardır. Kendi tarihimiz ve kültürümüz dışında bazı ilişki ve olayların çok farklı bir biçim kazandığını kolayca gözlemleyebilmekteyiz. Temel konularda bile anlayış ve tutumlar toplumdan topluma değişebilmektedir. Kısacası kurumlar bir yanda evrenseldir ve öte yanda büyük çeşitlilik göstermektedir. Farklılıklara yol açan çeşitli olay ve tarihi nedenler bulunmaktadır. İnsanlar tarih boyunca çeşitli sorunlarla karşılaşmış ve bu sorunlara çözümler bulmuşlardır. Bu çözümler kaçınılmaz ve biricik çözümler değildir. Belli seçimler sonucu ortaya çıkan çözümlerdir. Bu durum, tarihin mekanik bir olay olmasını engellemiş, insanlık tarihine bilinen zenginliğini kazandırmıştır.

Toplulukların, insan birimlerinin sınıflandırılmasında çeşitli yollar izlenmekte ve çeşitli ölçütler kullanılmaktadır. İnsan topluluk ve birliklerine biçim veren başlıca öge olarak kurumlar da değişik sınıflandırmalara izin vermektedir. Söz gelişi bazı kurumlar (söz gelişi askerlik) kesin biçimde zorunlu ve zorlayıcı kuralları içermekte, buna karşılık öbür bazı kurumlar (söz gelişi geniş kesimler içinde yaygın spor ve spor taraftarlığı) kişilere çok gevşek ve sınırlı zorluklar, zorunluluklar getirmektedir. Yine bazı kurumların uygulama alanlarının toplumun bütününe yaygın olmasına karşılık öbür bazı kurumların uygulama alanları ancak yerel ve bölgesel olabilmektedir. Bağlı oldukları değerlere göre, toplumun temel ve önem verilen değerlerine dayanıp dayanmamalarına göre de kurumlar arasında bir sınıflandırma yapılmaktadır. Görüldüğü gibi çeşitli ölçütlere bağlı olarak kurumlar arasında yapılan ayrımları çoğaltmak imkanı bulunmaktadır. Ancak en çok başvurulan sınıflandırma, kurumları "birincil-temel" ve "ikinci-yardımcı" kurumlar olarak ikiye ayıran sınıflamadır. Bu ayırım ve sınıflandırma üç ayrı özelliğe dayanılarak yapılmaktadır. Bunlar kurumun yaygınlığı, gerekliliği ve önemidir.

Bu ayırma göre "temel kurumların" başlıcaları çok geniş insan kitlelerini ilgilendirmekte ve kapsamaktadır. Toplum için, toplum yaşamı için zorunludur ve çoğunlukla kişisel ve toplum çıkarları için büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Bunlar aile, eğitim, boş zamanların düzenlenmesi ile ilgili olanlar ve iktisadi, siyasi ve dini kurumlardır. "İkincil-yardımcı" kurumlar-

da bu özellik görülmemektedir. Bunlar çok sayıda, buna karşılık önem ve etki alanları sınırlı kurumlardır. Çoğunu bir temel kuruma bağlayabilmemiz ve bu başlık altında ele alabilmemiz mümkündür. Sırasında birden fazla temel kurumla ilişkisi bulunsa ve ortak bazı özellikler taşısa da bu ikincil kurumları belli temel kurumlara bağlamak imkanı bulunmaktadır. Bu tür bir basitleştirme belli inceleme kolaylıkları sağlamaktadır. Ayrıntıya girmeden ve kısaca temel kurumları ana çizgileriyle tanımak ve hangi ana başlıklar altında yardımcı kurumların ele alınacağı göstermek mümkündür. Hatırlırsak, yapılan döküm sosyolojide yaygın olan dökümdür. Bu sınıflandırma bize konuyla ilgili yaygın tutumu da vermektedir. Temel kurumların başında aileyi görmekteyiz.

Bize verildiği biçimiyle temel kurumları önce-sonra sırası ve tartışması şimdiden yapmadan tasnif etmek mümkündür. 1-) Aile kurumu insanların cinsel ilişkilerini ve çoğalmayı düzenleyen ve belirleyen ve denetleyen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. En yaygın biçimde aynı çatı altında çocuklarıyla birlikte ortak yaşam içinde kadın ve erkeğin birleşmesidir. Başka deyişle monigamidir. Nişanlılık, evlilik, çocukların yetiştirilmesi, akrabalık ilişkileri aile kurumuna bağlı alt kurumlar olarak ele alınabilmektedir. 2-) Bir diğer temel kurum olan eğitim kurumu, kişilerin sistemli toplumsallaşması olayında büyük önemi taşımaktadır. Eğitim aile ocağında kalıplaşmış biçimiyle başlamakta ve sonradan toplumun kurduğu eğitim kuruluşları aracılığıyla ve genel kültür ortamı içinde biçimsel bir biçimde sürmektedir. Bu temel kurum içinde sınav, derece, diploma ve unvan sistemleri görülmektedir. 3-) Toplumun gerekli maddi mal ve hizmetleri kendisine sağlamaya yarayan kalıplaşmış düzenlemeleri iktisadi kurumlar olarak adlandırılmıştır. Yine özel bir önem verilmektedir. Bu temel kurum başlıca üretim, dağıtım, değişim ve ürünlerin tüketimini sağlamaktadır. Bu alanlarda banka ve kredi sistemi, reklam, Pazar ve pazarlama yolları benzeri çeşitli alt kurumlara rastlanmaktadır. 4-) Diğer öne çıkan ve toplum yaşamında etkili olan temel kurumlardan biri siyasi kurumdur. Siyasi kurumun toplum içindeki başlıca görevi toplum içinde kamu düzeni ve genel yönetim gereksinimlerini karşılamak için gelişmiştir. Çok sayıda alt kurumu kapsamaktadır. Adli kuruluşlar, polis, ordu, yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler, kamu görevlerine atanma ya da seçim bunlara örnektir. 5-) Etkin ve yaygın bir diğer kurum dini kurumdur. Dini kurum toplumdaki inanç gereksinimine karşılık vermektedir. Toplumun inançları ve insanların toplu tapınmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Ahlak sistemlerini de kapsamakta ve dış davranışlarımızda olduğu kadar kavramsal düzeyde de eylemlerimizin iyi yada kötü olduğunu bize belirtmektedir. Alt kurumlar olarak din kuruluşlarının dünya kuruluşlarıyla ilişkisini belirleyen, tapınmaları düzenleyen kurumlar başta gelmektedir. Belli örneklerle sihir ya da boş inançların da din topluluklarınca kurumsal-

laştırılmış olduğu görülmektedir. 6-) Gündelik toplum yaşamımızı belirleyen, biçimleyen, denetleyen, yönlendiren bu temel kurumların yanında bir diğer temel kurum, bütün bu temel kurumların dışında kalan ilişkiler düzenleyen, biçimleyen, yönlendiren boş zamanlarla ilgili kurumlardır. Temel kurumların tanıtımında bir sıra gözetmedik, bu kurumu en sona bu nedenle koyduk. Bu daha az önem verdiğimiz için değildir. İnsanların boş zamanlarla ilgili fiziki ve fikri dinlenmeleri, eylem ve duruşlarına, bilgi, duygu ve heyecanlarına, düzene ortaklığına karşılık veren kurumlar bulunmaktadır.⁵ Son dönemde dünyada sosyoloji bu söz konusu kurumlara giderek önem vermeye başlamıştır. Bu alan kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Burada spor, spor uğraşları ve yönetimi, sanat, estetik kuralları ve beğenisi benzeri çoğu alt kurumla karşılaşmaktadır. Boş zamanlar kurumu ve yönetimi, spordan yazına gelecekte sorun ve uygulamalarıyla en çok öne çıkacak temel alanlardan biridir. Verili düzenin aşılması veya aşılamaması durumuna göre farklı yönler ve biçimler alacaktır. Bunun belirtileri şimdiden görülmektedir.

7) Temel Kurumların Belirleyiciliği/Bütünlüğü ve Parçalarının İşleyişi

Çeşitli temel kurumlardan söz ettik ve bu kurumları bir başlarına ele aldık. Ancak bir toplumun sağlıklı işleyebilmesi ve sürekliliğini koruyabilmesi için söz konusu temel kurumların bir uyum ve dayanışma içinde işlemesi önem taşımaktadır. Hiçbir kurumun bir başına işlemesi söz konusu değildir. Bütün kurumlar birbirlerinden çeşitli ölçülerle etkilenmektedirler. Kurumlar arası karşılıklı etkileşim, temel ve alt kurumlar arası ilişkiler toplumsal ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmekte ve bir yerde toplumsal ilişkilerin biçim ve konusunu oluşturmaktadır. Kurumlar arası bu karşılıklı bağımlılık, özellikle günümüz karmaşık toplumlarında değişik biçimlerde kendisini göstermektedir. Söz gelişi iktisadi kurumlar üzerinde veya siyasi kurumlardaki bir aksaklık öbür kurumlar üzerinde de önemli yankılanmalara yol açmaktadır. Bunun bilinen açık örnekleri tarihte görülmüştür. 1929 büyük iktisadi bunalımı aileden boş zamanlara kadar çeşitli kurumlar üzerinde etkili olmuştur. Yine aynı olay bazı ülkelerde siyasi kurumları da etkisi altına almış, önemli değişikliklere yol açmıştır. Hatta II. Dünya Savaşına giden yolda önemli bir rolü olmuştur. Aile yaşamında ya da siyasi yaşamdaki değişiklikler de, ken-

⁵ Boş zamanlarla ilgili kurumlar, sosyoloji çalışmalarına başladığımdan bu yana benim özel ilgimi çeken ve çizgi-romandan müziğe, edebiyattan spora, eğlence, resim ve sinema ile ilgili çeşitli çalışmalarla karşılık verdiğim bir alandır. Türkiye’de sosyoloji temel sorunları ve konularını ortaya koymuş olsaydı belki de bu alanlarda uzmanlaşmak hem çok zevkli, hem de daha etkili olurdu.

dileriyle sınırlı kalmamakta, etkileri toplumun çeşitli kesitlerine kadar uzanabilmektedir. Böylesine geniş etkileşim ve bağımlılık çoğu kez bazı alt kurumun temel kurumla bağlantısını açık bir biçimde ortaya çıkarmayı ve kurum sınıflandırmalarını güçleştirmektedir. Ayrıca insan, yaşamında bölünmüş değildir ve kişiliğiyle bir bütünlüğe sahiptir. Davranışları, tek tek ele alındıklarında verili kurumların sınırlarını büyük ölçüde aşmaktadır. Üstelik, konu üzerinde belli bir kural bulunmasa ve çeşitlilik gösterse de, kurumlar kendi aralarında bir yardımlaşma ve birbirleriyle yakınlaşma eğilimi içindedirler.

Söz gelişi bazı spor biçimleri boş zamanlarla ilgili bir alt kurum sayılabileceği gibi bazı koşullarda din yaşamının içinde ele alınıp değerlendirilmektedir. (Bugün stadyumlar takım taraftarları için “tapınak” olarak gösterilmektedir. Aynı biçimde AVM’ler de “alışveriş tapınakları” olarak adlandırılmaktadır.) Bu karmaşıklığı, aralarında bulunan bağımlılığı belirleyecek örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradan bazı sonuçlar da çıkarılabilmektedir. Önce hiçbir insan topluluğu, yalnızca tek bir kuruma bağlanmakla, o kurumun kurallarını izlemekle yetinmemektedir. Din adamları, tarihte, belki öncelikle din görevlerinin yerine getirilmesiyle uğraşmışlardır. Ama dünya görüşünün aktarılması, oluşturulması yanında gençlerin yetiştirilmesi konularında da önemli görevler yüklenmişlerdir. Öte yandan devlet yalnızca kişi ve toplulukların hukukuyla ilgilenmemekte, toplumun iktisadi yaşamında ya da eğitim alanında da etkili olmaktadır. Özellikle günümüz toplumlarında çoğu kurum, birbiriyle kaynaşmış durumdadır. Burada Durkheim’in bir görüşünü hatırlayalım. Bu görüşe göre toplum kurumlarının temelinde din bulunmaktadır. Toplum geliştikçe, toplumsal görev ve işlevler belirlenip kişilik kazandıkça öbür kurumlar dinden kopup bağımsızlaşmıştır. Bir görüştür, tartışılır, ama en azından bize çeşitli kurumlar arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önemsenmelidir. Din yerine siyaset veya iktisat kurumunu koyduğumuzda da açıklama değişmemektedir. Günümüzde toplumların giderek karmaşık bir görüntü kazanması sonucu kurumların birbirleriyle bağımlılığı artarken Durkheim’in kuramına göre toplumların gelişmeleri sonunda kurumlar kimliklerini daha keskin bir biçimde kazanabilmektedirler.

Kurumlar arasındaki ilişki ve bağlantı bir gerçektir. Ancak yine de bütün bu içiçe geçişlere ve kesişmelerine karşılık toplum kurumları her zaman uyum içinde bulunmazlar. Birbirlerini iten, en azından birbirleriyle uyuşmayan düşünce ve eylemlerle, kurumlaşmış kalıplarla karşılaştığımız durumlar bulunmaktadır. Bu konuda en bilinen örnek, hiç kuşku yok, din ve iktisat kurallarının sırasında birbirleriyle olan uyuşmazlığıdır. Faiz konusu bilinen bir örnektir. Gündelik, dünyevi kaygılarla kar peşinde koşan bir kişinin aynı anda din adamı olamayacağı yargısı yaygındır. Vatikan’ın çeşitli ticari ilişkileri artık bilinmektedir, ama konuyla ilgili yargı, günümüzde de yaygınlığını korumaktadır. Kişinin öze yaşamında daha da büyük bir çeşitliliğe tanık

olunmaktadır. Çeşitli kurumların kişi karşısında çıkardığı davranış kalıpları bulunmaktadır. Belli durumlarda kişi bir yanda kendisine en büyük çıkar ve kolaylığı sağlayacak davranışı seçerken öte yanda en yaygın ve çoğunlukça en fazla onaylanan davranışı seçmek eğilimi taşımaktadır. Yine kişinin toplum içindeki değişik rolleri değişik davranışlara yol açmaktadır. Bir kişi iyi bir aile babası olarak bütün eli açıklığının yanında iyi bir iş adamı olarak eli sıkı veya kan içici bir asalak, katil de olabilmektedir.

Sosyolojide de toplumsal yapıdan toplumsal tabakalaşmaya kadar yaygın olan bir açıklamaya göre, toplum içinde kişiler rollerine ve konumlarına göre bir sıraya konulmakta ve bu söz konusu yer ve konumlar çeşitli toplumlar da değişik bir değer kazanmaktadır. Günümüzde Batı sosyolojisi bu konu üzerinde özenle durmakta ve sorunlarını bu çerçevede açıklama ve çözümleme çabası içinde bulunmaktadır. Biz de, önce genel olarak konumuz üzerinde söylenmiş görüşleri, sözleri tanıyabilmek, tartışabilmek için bu kavramlara ister istemez başvurmak zorunda kalıyoruz. Ayrıntıya girmeye gerek yok. Ancak yalnızca söz konusu kavramlar çerçevesinde sorunların ele alınması, en azından olayları açıklamada bizleri sınırlandırdığı için, doyuru- cu olmaktan uzaktır. Yine başka türlü söylendiğinde hiç kimse ve toplumda hiçbir görev ya da iş aynı ve eşit bir biçimde değerlendirilmemektedir. Bazı kişi ve davranışlar onaylanırken öbürleri onaylanmamaktadır. Yine aynı biçimde, bunun kanıtlanması güç değildir, her toplumda kurumlar belli bir değer sırasına göre dizilmişlerdir. Farklı önemleri bulunmaktadır. Söz gelişi temel kurumların alt kurumlar önünde bir ağırlıkları vardır. Ayrıca bu temel kurumlardan birisi en büyük ağırlığı taşımakta ve toplum yaşamında eksen görevini sürdürmektedir. Kimi zaman bu ağırlık farklı, eşitsiz bir denge sağlamak için de kullanılmaktadır. Veya var olan dengeyi tartışmak içinde farklı bir kuruma temel önem ve değer verilmektedir.

Batı, kendi tarihinin deneylerine bakarak ve geçerli bir açıklama getirmekte karşılaştığı güçlükler sonucunda kendi çıkarları sonucu oluşmuş dengeyi sürdürmek için bu temel kurumlardan birisine ağırlık vermekte ve toplum yaşamının eksenini olarak tanıtmaktadır. Modern toplum tanımlarında iktisada veya endüstriye verilen önem gibi. Bunun yerine Doğu karşısında elde etmiş olduğu üstünlük ve egemenlikten söz etmeden Batı aklının, düşüncesinin, kişilerin veya uygarlığının üstünlüğü, bilimin, iletişimin, bilginin ayrıcalığı konulduğunda da durum değişmemektedir. Veya temel kurum küreselleşme gösterildiğinde tüm kurumlar bunun altında kalmakta ve hatta değersizleşmektedir. Ulus devletten sosyalizme, modern toplum ve iktisadi ilişkiler ve bilime kadar pek çok kurumun ağırlığı kalmamaktadır. Batı, geçerli bir açıklama getirmediği güçlükler önünde böyle bir sonuca varmakta, zaman içinde, koşullar değiştikçe açıklama biçimi, üstünlük verdiği değer ve kurumlar değişmektedir. Temel kurumların ağırlık taşıdığı ve ek-

sen görevi gördüğü görüşünde yanlış olmasa da, bu görüşün yasa biçimine dönüştürülmesinden önce konu üzerinde tartışmakta yarar vardır.

Temel kurumların önemi, görevi konusunun açıklanması için kişi yaşamından örnek verme alışkanlığı vardır. Kişi toplum içinde çeşitli konumlara sahiptir ve çeşitli rolleri yerine getirmektedir. Fakat kişinin bu konum ve rolleri içinde birisi ağır basmakta, kendisi ve başkaları önünde önem kazanmaktadır. Bir devlet adamının aile yaşamının siyasi yaşamının gerisinde kalması örneğinde bunu görmek mümkündür. Toplumda eksen oluşturan kurum kişinin ana rolünün görevini yerine getirmektedir. Tarihte ana kurum örneklerini bulmak imkanı bulunmaktadır. Batı için, antik dönemde, Roma imparatorluğunda siyasi kurum bu görevi yerine getirirken Orta Çağda din kurumuna önem ve ağırlık verilecek, Modern Çağda iktisat kurumunun bu görevi yerine getirdiği söylenecektir. Amerikan toplumunun üstünlüğü ve toplumsal yaşam eksenini için ise yeni ilişkiler başlatma, kişilerin girişkenliği ve yeni yaşam tarzı öne çıkarılacaktır. Sonuçta bunların hepsi Batı deneyiminin bir parçasıdır ve hiçbiri de terkedilemeyeceği için hepsine birden, birlikte temel kurumlar olarak sahip çıkılmaktadır.

Temel kurumun özelliğini kazanması ve toplum içinde ayrıcalıklı yerini alması, toplumun olumlu destekleriyle, ortaklığıyla mümkündür. Bu da, ana kurumun dile getirdiği ya da dayandığı değerlerin, yerine getirdiği görev ve işlevlerin toplumca onaylanan ve benimsenen değer ve görevler olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle ana kurumun zorunluluk ve beklentilerine bağlı olarak kişi, bazı rollerinden belli görevlerinden vazgeçmek durumunda kalmakta, bu konuda özveride bulunmaktadır. I. ve II. Dünya Savaşında milyonlarca insanın cephede ölmesi böyle bir özveri, ortaklık, katılma söz konusu olmasaydı mümkün olmazdı. Sıradan insanların, çiftçi, işçi, genç buldukları rolden, konumdan vazgeçip düzenin değerlerini benimsemesi, ortaklığı, bunun için canını ortaya koyması ancak düzene angaje olmakla mümkündür. Bu sağlanmadığında toplum içinde sızlanmalar, farklılaşmalar, tartışmalar başlayacaktır. ABD'nin en güçlü döneminde Vietnam karşısında düştüğü durum budur. Askerliğin, savaşın tartışıldığı dönemden ders alan ABD bundan gerekli sonuçlar çıkarmıştır. Günümüzde diğer değer ve kurumlar önünde şiddeti öne çıkarmasına rağmen toplum içinde buna karşı çıkılması söz konusu değildir. İnsanların temel kurum adına, burada dünya egemenliği ve üstünlüğü adına, özveride bulunmaları kimi zaman insanlıktan vazgeçmeye kadar gitmektedir. Bu durum, kurumlar arasında hem bağlılığın hem de bir kurumun toplum yaşamının bütün eksenini belirlediğinin bir kanıtıdır. Yine ana kurumun toplumda büyük ağırlık kazanması sonunda ana kurumdaki aksaklıkların toplum yaşamının bütün kesitlerinde aksaklıklara açması da kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle günümüzde "Amerika adına" veya bir dünya egemenliği ve üstünlüğü adına verili düzenin

işleyişine, soygun ve katliamlarına destek verilmektedir. Batı-dışı toplumlar açısından ise bu egemenliğe, üstünlüğe ortak olmak, katılmaya çalışmak, bu olmazsa (yeni bir düzen, dünya alternatifi ortadan kalktığına) en azından zarar görmemek adına, boyun eğme, uyum, haraç olağan kabul edilmektedir. Genel düzen değişikliğinin getireceği değişikliklerden zarar görmek istemeyen kişiler, kesimler de bu yönde değişikliklere şüphe ile bakmakta, düzenin anında yer almayı seçmektedir.

Yine de ana kuruma ve temel değerlere, kurumlara bağlılık kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Ana kurum ve değerlerine duyulan bütün bağlılık ve saygınlık gösterilerine karşın bazı yan kurumlar cezai sorumluluklara, sonuçlara yol açmaktadır. Düzen ana kuruma bağlılık adına başıboşluğa da izin vermemekte, kendi çıkarına değilse veya bu çıkarlarla çelişiyorsa kimi uygulamalara karşı çıkılmaktadır. Ters örneklerde vardır. Sözcüsel kaçakçılık, iktisadın dışlamasına rağmen bir alt kurumu olarak gelişip, palazlanmakta, bu ilişkiler düzenin marjını aşır, düzenin işleyişini tehdit ediyorsa ceza nedeni olmaktadır. Yine talih oyunları, ayyaşlık boş zamanların değerlendirilmesi, söz gelişi spor faaliyetlerinin bir uzantısı olarak bir alt kurum özelliği göstermesine karşılık çoğu kez olumlu değerlendirilmemektedir. Kurumların genel değer yargılarıyla uyumsuzluğu, ama buna karşın birbirine paralel varlık göstermesi, çelişkileri, birbiriyle çatışmaları konumuzla ilgili üzerinde durulması gereken bir konudur. Çok kısaca belirtelim. Verili düzen kendi marjına/sınırına kadar geldiğinde kendi çöküşünü de hazırlamaktadır. Ancak bu yönde bir sıçrama, aşama veya ilerleme, yeni kurum ve değerlerin oluşması söz konusu olmadığında, olumlu görülmemeyen, insani olmayan faaliyetler de düzeni tehdit etse de marjını oluşturduğu için engellenmemektedir.

8) Temel Kurumlar ve Kurumlar Düzeninin Oluşturduğu İlişkiler Ağı

Temel kurumlar, bütünü ve parçaları işler bir düzen oluşturan eksiksiz ve bağlantılı bir ilişkiler ağı olarak ortaya çıkmakta, başka deyişle toplumun kültürünü oluşturmaktadır. Kurumlar düzenini bir bütün olarak kavrayabilmek için bu düzenin özellikleri üzerinde durmakta yarar vardır. Bir kez ana kurum belirlendikten sonra öbür kurumlar onun çevresinde yer alan kurumlar olarak bir yerleştirebilme imkanı doğmaktadır. Yine aynı biçimde temel kurumlar çevresinde alt kurumlar yerleştirilmektedir. Bu bir anlamda siyasetten dine kadar ana kurumun çevresinde ve altında bir hiyerarşiyi de içermektedir. Diğer deyişle toplumlar ve devletler arası bir hiyerarşi ve dizilme de öngörülmektedir. Hiyerarşik dizi ve kümelenmede alt kurumlar ile temel/ana kurum arasında bazı uyumsuzluklara rastlansa bile böylece bütünlük elde edilmektedir. Temel kurumları, izledikleri amaçları belirlemek

olasıdır. Başka deyişle izledikleri amaçlara ve toplum içindeki işlevlerine bakarak belli kurumların temel kurumlar oldukları söylenmektedir. Kurumlar daha değişik ölçütlere göre de değerlendirilmektedir. Bu kurumların temel kurum olarak tanımlanmasında en azından kendinde olan belli üstünlükler olmaktadır. Bunun getirdiği sonuçlar açıklamaya da yansımaktadır. Bazı kurumların öbür kurumlar üzerinde denetim ve etkisi ya da başka kurumlar içlerine sızışı ve bu kurumları birleştirme, hükmetme, aralarında uyum sağlama gücü de temel kurumların saptanmasında yardımcı olmaktadır.

Yine temel kurumlar, topluma bütünlüğünü, kimliğini kazandırmakta etkili kurumlardır. Egemen kurumlar olarak adlandırılmaları da bu nedenledir. Belli kalıp, rol ve ilişkiler bazı genel amaçlar çevresinde kurumsallaşmışlardır. Ancak konu bu kalıp, rol ve ilişkileri gerçekleştiren kişi açısından da ele alınabilir. Bu açıdan herhangi bir kurumun yer ve önemi, kişilerin bu kuruma ayırdıkları zaman, çaba ve ilgileriyle de ölçülebilmektedir. Başka deyişle kişilerin toplumla bütünleşmekteki etkinlikleri kurumların sınıflandırılmasında bir ölçüt olabilmektedir. Her kurumda bağlı olduğu toplum değerleriyle karşılaşılmaktadır. Her kurumun toplum içindeki yer ve önemi büyük ölçüde bu değerlere bağlıdır. Bu açıdan kurumlaşmış davranışları izleyen kişilerin bilinmesi, tanınması gerekmektedir. Söz gelişi belli bir kişi toplumda saygınlığı iktisadi kurumlar aracılığıyla kazanıyorsa o toplumda iktisadi kurumların öbür kurumlara oranla bir ağırlık taşıdığı sonucu çıkarılacaktır. Aynı şey askeri, siyasi işlere bağlı görevler sonucu belli bir çözüm söz konusu olduğunda bu yönde kurumlar ve özellikler ayrıcalık, üstünlük kazanacaktır.

Belirtmekte yarar vardır. Kurumlar düzeni insanlar aracılığıyla ve insanlar için vardır. İnsanların davranış ve tutumlarındaki değişmelere bağlı bir gelişme içindedirler. Bu nedenle kurumları kesinlikle durgun kuruluşlar saymamak gerekir. Belki bazı toplumlarda belli kurumlar işlevlerini yitirmelerin rağmen ancak yasa, baskı, güç veya benzer bir çaba sonucu elde edilebilmektedir. Ancak hiçbir biçimde kurumları toplumdan ve toplum gereksinimlerinden bağımsız ve toplumların üzerinde saymamız söz konusu değildir. Buna karşılık günümüz dünya egemenlik düzeni kendini genel geçer ilan ederken, toplumlardan, tarihten, koşullardan bağımsız bir güç ve mutlaklık öngörmektedir. Bu durum küresel düzenin bir gereği olarak empoze edildiğinde veya tartışılmaz bir gerçeklik olarak benimsendiğinde bütün kurumlar ve toplumlar buna göre biçimlenmektedir. Bu durumda üstünlük verilen ilişki ve kurumlar ana kurumlar olarak ayrıcalık (egemenlik) kazanmıştır. Bunun altındaki bütün kurumlar ve toplumlar, temsil ettiği değerler anlam kaybına uğrarken, günümüzün egemen kurumlarına dayalı tarihten bağımsız, tarihe/ilerlemeye karşı, verili koşulları mutlaklaştıran bir alt-üst ilişkisi ve ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır.

Günümüz temel kurumlarına, devletten hukuka, siyaseten ahlaka daha tarihin başından bu yana karşılaşmaktayız. Ama bu kurumlara esas özelliğinin veren toplumların tarihi ilişkiler içinde yeri ve rolü olmakta, söz gelişi antik çağda, orta çağda veya modern çağda bu kurumlar değişmektedir. Bu değişim ve süreklilik nedeniyle kurumların gelişmesinden veya sorun hale gelmesinden söz ediyoruz. Toplumun ilişkilerini oluşturan, biçimlendiren kurumların genişlik kazanması, belli bir uygarlık çözümü ile tanımlanması, çözümün toplumların kendi doğrudan ilişkileri dışında toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle esas olan bu çözümün korunması, tekrar etmesi veya aşılması, toplum çözümünü temsil eden belli kurumlar çerçevesi içinde ortaya çıkmaktadır. Esas olan bir dizi toplumsal ve siyasi bağların uzun vadeli bir çözüm çerçevesinde sürekliliği ve korunmasıdır. Modernleşme dediğimiz süreç içinde ilişkilere bütün yönleriyle egemen olunması, denetlenmesi söz konusu olmadığından bir dizi değişiklik söz konusu olmuştur. Modern kurumların çeşitli biçimleri, düzeni oluşturan çeşitli kurumların parçaları, kimi zaman birbiriyle çelişkili bir biçimde, ama sonuçta Batı dünya egemenliğinin getirdiği imkanların örgütlenmesiyle ilişkilidir. Bu anlamda geçmiş tarihi birikimden, deneyimlerden (uzun vadeli çıkarlarından) gerekli dersler çıkarılmıştır. Bu süreç içinde esas kaygı Batı kimliğinin korunması ve elde edilen üstünlük ve gücün sürekli hale getirilmesidir. Bu durum karşı taraf için de geçerlidir, bir taraftan kendi kimliğini korumak diğer yandan elverişsiz koşulları değiştirmek için mücadele etmek kaçınılmaz olmaktadır. Dünya tarihinin birliğini de, Doğu ve Batı uygarlıklarının farklılığına karşın, bu birbirleriyle ilişkisi oluşturmaktadır. Bugün ve gelecek için de elbet sürgit karşılıklı bir çatışmadan, farklılaşmadan söz etmenin gereği yoktur. Bu çelişki ve çatışmaların aşılması için yeterli deneyim olduğu gibi dünyanın zenginlik birikimi de günümüzde çatışmanın sonlanması konusunda yeni görüşlerin, yeni ilişki ve kurumların ortaya çıkması için elverişlidir. Buna karşılık Batı bu yönde bir arayış ve değişme yerine verili ilişkileri, üstünlüğünü mutlaklaştırma yoluna gitmiştir.

Günümüzde dünya egemenlik ilişkilerini düzenleyen temel kurumlar (askeri, siyasi, ticari) toplumdan ve tarihten bağımsız genel bir ilişkiler ağı oluştururken toplumları, ilişkileri parçalayarak, yerelleştirerek merkezi bir rol üstlenmektedir. Temel kurumlar toplumsal ilişkiler ağını, çeşitli rutinlerin, döngülerin ortaya çıkmasını açıklamada bir başvuru kaynağı olarak kullanılmakta ve kendiliğinden bir üstünlük verilmektedir. Modernleşme veya küreselleşme bu açıdan bütün toplumları ilgilendiren, olumlu veya olumsuz etkilendikleri bir oluşum olarak tanımlanmaktadır. Toplumun sorunlarını doğrudan, anında kendi ilişkileri içinde çözümlenmelerinin mümkün olması da bu eğilimin yaygınlaşmasında ve kurumların toplum ilişkilerini düzenlemede özel bir konum ve rol üstlenmesine izin vermiştir. Ancak bu

durum tartışmaların sona ermesi anlamına gelmemiştir. İnsanın sorunlarını çözümlenmede kurumlar temsil görevini yitirmiş ve insanlığın başına bir bela hale gelmişse esas tartışılması gereken çözümün darlığı ve yetersizliği olmalıdır. Batı dünya egemenliğinin verdiği üstünlükle sorunlarını çözerken sadece Batı-dışı toplumların değil bütün insanlık mirasını ve birikimini, uygarlığı tahrip etmektedir. Toplumsal yaşam koşulu olarak ortaya çıkan kurumların insanlığa, toplum ilişkilerine yabancılaşması, marjinalleşmesi ve otoriterleşmesi, kısaca tahakküme dönüşmesi bu nedenledir.

9) İlk Sonuçlar: Batı Dünya Egemenliğinin Son Sınırlarına Varması, Marjinalleşmesi, Otoriterleşmesi

Kurumlar ile ilgili çeşitli konuları, bazı bilgileri tanıtmaya çalıştık. Bunlar tartışmaları başlatmak için gerekli ön-bilgilerdir. Ama bu bilgiler aynı zamanda sosyolojinin konuyla ilgili sunduğu bilgilerin bir toplamı ve çıkardığı sonuçlardır. Bunların da tartışılması gerektiğine inandığımız için bu bilgilere eleştirel yaklaştık. Sosyolojinin konuyla ilgili söylediği bir bakıma son sözü, bugünkü gelişme içinde vardığı çerçeveyi bir anlamda başlangıçta ele alma yolunu seçtik. Aksi durumda bu çerçeve içinde kalarak kurumlar konusunda sosyolojide çalışma yapmaktan, bu anlamda gündelik ortaya çıkan sorunlarla ilgilenmekten ve uygulamayı öne çıkarmaktan başka bir yol kalmayacaktır. Biz konunun ve tartışmanın tükenmediğini, çıkarılan sonuçların bir son olmadığını düşünüyoruz. Tam tersine bu açıklamaları başlangıç olarak ele almak ve konu üzerinde yeni görüşler geliştirmek gereklidir. Bu tutumumuzun nedeni açıktır. Batı, elde ettiği dünya egemenliğinin verdiği imkanlarla sorunlarını çözdüğü inancındadır. Yeni bir açıklamaya da gerek duymamaktadır. Elindeki güce dayanarak gerektiğinde eğip-bükerek kırarak sonuç alabilmektedir. Bu anlamda sosyolojinin görevi, rolü de sınırlanmıştır. Daha önce sosyoloji bilgilerinin özellikleri konusunda durmuş, tartışmaya açık olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle sosyolojinin kurumlarla ilgili elde ettiği bilgiyi, açıklamaları kendi koşulları içinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. Bu bilgiler tek yanlı, Batı çıkarına hizmet etse bile elbet işe yaramakta ve bu nedenle önemsenmektedir. Bu bilgileri değerlendirebilmek için hem bu bilgilerin bilinmesinde, hem de bu bilgileri ortaya çıkaran koşulların değerlendirilmesinde yarar vardır.

Sosyolojide kurumlarla ilgili yaygın temel bilgiler bir anlamda konu ile ilgili bakış açısının özü ve özeti. Bu bilgilerle ilgili, ayrıntıya girmeden hemen söylenecek bazı şeyler vardır. Önce kurumlar konusuyula ilgili bilgiler Batı sosyolojisi açıklaması içinde ortaya çıkmış ve Batı-dışı toplumlarda da etkili olmuş (çözümün Batı'da aranması ve Batı egemenliği nedeniyle yaygınlaşmış) aktarma bilgileridir. Batı sosyolojisinin bizlere öğrettikleridir. Di-

ğer bir deyişle Batı düşüncesinin ürünüdür ve bizlere Batı'nın konuya yaklaşım biçimini vermektedir. Bu nedenle günümüz Batı koşulları, bu bilgileri değerlendirmede ve bir yere yerleştirmekte gerekli olmaktadır. Öncelikle eldeki bilgilerde kurumların tarihi boyutu büyük ölçüde bilmezden gelinmiş, bir yana atılmıştır. Bize kurumları tanıtan bu bilgiler arasında kurumların nasıl ortaya çıktığı konusuyla ilgili hiçbir bilgi ve açıklama yoktur. Elbet bu üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Batı kendi uygarlığının nasıl ortaya çıktığını açıklayabilmiş, konuyla ilgili bütün çabasına karşılık bulabilmiş değildir. Çözümün kaynağı Batı olmadığı için açıklama getirmede zorlanmaktadır. Bu nedenle Doğu ile ilişkilerinde bulunduğu konuma göre üstünlük verdiği temel kurumlar da değişmiştir. Özel teşebbüs, din, ticaret, akıl, endüstri, siyasal egemenliği sağlayan kurumlar veya yaşam tarzı, iletişim kurumlarına dönem dönem verilen üstünlükler bu nedenledir. Özellikle kendi üstünlük ve ayrıcalığını, Doğu'dan bağımsız olarak açıklamaya çalışıldığında bu kurumlara, kurumların belli özelliklerine ağırlık vererek, kurumların ortaya çıkış nedenlerinden bağımsız bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Bu olayın başlangıcını tartışmak, ortaya koymak istememiş, bu yönde bir açıklamaya da sahip olmamıştır. Bunun sonucu Batı'nın ve dolayısıyla Batı düşüncesinin egemenliği altında bulunan sosyolojinin konulara söz konusu olan yaklaşım biçimi ortaya çıkmaktadır. Batı ve Batı egemenliğindeki sosyoloji olayları olmuş ve var saymaktadır. Kurumlar konusunda da tutumu farklı değildir. Kurumlar vardır ve ortaya çıkışları ayrıca bir açıklama gerektirmektedir. Aksi takdirde kendi konumunu ve üstünlüğünü tartışmak gerekeceği için de böyle bir açıklama çabasını da doğru bulmamaktadır. Kurumlar vardır. Ortaya çıkışları ve ortaya çıkışlarıyla ilgili sorular bir kez bir yana itilince varlıklarını açıklamak, öğelerini ve işleyişini tanıtmak daha kolay olmaktadır. Çaba bu yöndedir.

Batı sosyolojinde yaygın olan ve oradan aktarılan görüşe göre kurumlar, toplum içinde belli işlev ve görevleri nedeni ve sonucunda vardır. Böylece toplumları ve mevcut ilişkileri de oluşumunu tamamlamış, varlığını kabul ettirmiş bir biçimde ele almanın imkanı elde edilmektedir. Bu az bir şey değildir. Kurumlarla ilgili açıklamalarda kurumların ortaya çıkışı ve ortaya çıkışlarıyla ilgili sorunlara yer verilmemektedir. Bu tutuma bağlı olarak kurumların tarih süresince gelişmeleri de açıklama konusu olmamaktadır. Başka bir türlü söylersek günümüz kurumlarının da ortaya çıkışı ve işleyişi tartışma konusu olmaktan çıkmaktadır. Temel kurumlar ve onun oluşturduğu ilişkiler ağı doğal kabul edilmekte, sorunlar varsa yine bu temel kurumların çerçevesi içinde ele alınmaktadır. Bu durumda temel kurumlar ve verili ilişkiler ağında bir değişiklik, dönüşüm amaçlanmamaktadır. Tarihten vazgeçilirken gerçekte bugünün temel kurumları ve ilişkileri mutlaklaşmakta, geçmiş ve gelecek belirsizleşmektedir. Belli dönemlerde, özellikle Marxism

içinde kurumların işleyişi ve ortaya çıkışı konu edinmiş olsa bile günümüzde böyle bir kaygı söz konusu değildir. Marx'ın açıklamalarının sosyolojide dışlanması veya sonrasında gözden düşmesiyle, kurumlar konusunda sosyolojinin sözünü ettiğimiz yaklaşımı tartışmasız bir biçimde egemen hale gelmiştir. Kurumların tarihi boyutunun, gelişmesi ve değişmesinin göz ardı edilmesinin en önemli sonucu günümüz kurumlarının mutlaklaştırılması ve temel konular ve ilişkilerde bir değişimin olmayacağına kabul edilmesi olmaktadır. Temel kurumlar ve ilişkilerde değişimler ancak bir döngü veya rutinler biçimindedir. Gündelik Yaşam Sosyolojisi, Kültür Sosyolojisi gibi çeşitli yeni alt dalların ortaya çıkması bunun bir sonucudur. Gündelik yaşam belli döngüler, rutinler içinde gerçekleştiği için sıçrama ve aşamalardan söz etmek gerekmemektedir.

Günümüzde kurumlarla ilgili başlıca iki tase sosyolojinin konuya yaklaşımını belirlemekte ve konunun bu iki yönü üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, toplum sınıflamalarında kurumların ölçüt olarak kullanılmasıdır. Kurumların ortaya çıkışları araştırma konusu yapılmayıp doğal sayılınca ölçüt olarak kullanılışı da tartışma dışı tutulmaktadır.⁶ Kurumların söz konusu biçimde ölçüt olarak ele alınması daha da geniş sonuçlara izin vermektedir.⁷ Bu durumda toplum farklılaşmaları ve kurumlar anlayışı da değişmiştir. Sosyolojide kurumlarla ilgili bir başka tase ise, kurumların daha iyi işleyebilmesini sağlayabilmek amacıyla kurumlarla ilgili, bilgi, doğru bilgi edinebilmektedir. Kurumların iyi işleminin sağlanması ve böylece toplumun denetiminin ele geçirilmesi, istendiği biçimde yönlendirilmesi istenmektedir. Bu nedenle sorunlar daha çok kişiler düzeyinde ele alınmaktadır. Kişinin toplum içindeki rol ve davranışlarının öne çıkarılması bu nedendir. Bu durumda da sosyoloji açıklamaları içinde giderek antropoloji, psikoloji veya genel olarak "davranış bilimleri" etkinlik kazanmıştır. Sosyoloji giderek davranış bilimlerine dönüşmüştür. Düzenin işleyişi sırasında ortaya çıkan sorunların kişisel düzeyde ele alınmasının getirdiği belli kolaylıklar vardır. Önce kişiler düzeyinde denetimin elde edilmesi daha kolaydır. Ayrıca kurumlar aracılığıyla toplumun bütününün olduğu kadar kişilerin denetiminin de sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yönde mevcut dünya egemenlik düzeni, iktidar, en özel alanlara kadar inerek kendi denetim ve gücünü artırmakta, otoritesini mutlak hale getirmektedir. Görüldüğü gibi sosyolojinin kurumlar konusuna ilgisi ve konu önündeki tutumu bazı kaygılara bağlıdır ve önce-

⁶ Kurumların bu tür kullanışı sözgeşi Roma ve Amerikan toplumları ele alındığında verili olan ilişkiler düzeni ve temel kurumlar da buna uygun olarak tanımlanacaktır.

⁷ Bunun modernleşme dönemi anlamıyla bugünkü küre-yerelleşme anlayışına dayalı olarak tanımlanması da farklılık göstermektedir. Modernleşmede ölçüt ulus-devlet, iktisat/endüstri temelli olurken günümüzde temel ilişkiler farklılaşmış, çeşitlenmiş, dini, etnik, mezhep, şehir, cins ve birey düzeyinde tanımlanmaya başlanmıştır.

likle bu yüzden yalnızca bilgi aktarmasıyla yetinmemektedir. Günümüzde kurumlar genel olarak toplumsal yaşamın bütününe kapsamakta ve dışına çıkılması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle kurumlarla ilgili araştırmalar, kültürü de kapsayacak biçimde genelleştirilerek, sosyoloji ile kaynaştırılmıştır. Bunun dışında bir sosyoloji yapmak mümkün görülmemektedir. Ancak buna karşılık günümüzde sosyoloji temel kurumlar ve ilişkiler dışında bir açıklama, tartışma yürütme çabası içindedir. Boş zamanlardan sosyal tabakalaşmaya, toplumsal değişme veya toplumsal yapıya kadar çeşitli konular farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz sosyoloji tartışmalarında belli değişikliklerden söz edilse bile, değişmeden yana olanlar veya değişmeye karşı olanların da amacı toplumsal olay ve ilişkilere istedikleri yönü vermek ya da engellemek için değişmeyi öncelikle denetim altına almaktır. Bu nedenle çeşitli sorunlar, çalkantılar içindeki toplumlar ve toplumlar arası ilişkiler düzeninde temel kurumlara bağlanarak verili ilişkiler içinde belli bir konum ve tutum sahibi olmak kaçınılmaz görünmektedir. Bütün bu değişiklikler içinde Batı'nın veya günümüz dünya egemenlik düzeninin başlıca tasası kendi kimliğini, varlığı yanında elde etmiş olduğu dünya egemenliğini korumaktır. Değişmeden yana olanlar da bu nedenle değişme sonrasında da bunun sağlayacağı üstünlükleri ve imkanları ellerinde tutmak istemektedir. Bu anlamda XIX. yüzyıldan bu yana Batı dünya egemenliğine bağlı olarak belli değişiklikler gerçekleşirken bunun sınırı verili Batı çıkarları ve üstünlüğünün korunmasıdır. Bu anlamda Batı dünya egemenlik ilişkilerinin sınırına gelmiştir. Düzenin marjinalleşmesi ve mutlaklaşması, otoritesinin en özel alanlara kadar yaygınlaşması ve tahakküme dönüşmesi bunun bir sonucudur. Bu anlamda yeni bir başlangıçtan değil her düzeyde sondan söz edilmesi de rastlantı değildir. Günümüzde Batı dünya egemenliğinin öncülüğünü, sözcülüğü üstlenen ABD yalnızca olayların denetimiyle yetinmek istememekte aynı zamanda Batı kimliğini de koruyabilmek amacıyla kurumlara dayanmak çabası içindedir. Dünya egemenliği gibi dinin mutlaklaştırılması da bunun bir uzantısıdır. Verili düzenin yanında dinin de mutlaklığı ve dünya işlerinin üzerinde oluşundan da yararlanarak bu yönde bir süreklilik ve değişme içinde birlik sağlanabileceği görüşüyle çeşitli düzeyde farklılaşmalar öne çıkarılmaktadır. Artık insanın birliği veya tarihin bütünlüğünden söz eden kalmamış gibidir.

Günümüzde temel kurumların ve davranışların temsil ettiği değerler aşılıp olduğu halde, bütün üstünlük ve egemenliklerine karşın, kendi toplumlarında bile temsil konumunu yitirmelerine, oligarşik bir tahakküm ve baskıya, asalak bir yapıya evrilerek insanlığın başına bela olmaktadır. Temsil ettiği değerler, çıkarlar aşılıp olduğu halde bazı durumlar ve koşullarda bu kurumlar söz konusu davranış biçimini korumakta ısrar etmektedir. Ya da eski kurumlar, modern-öncekiler de dahil, artık toplumun büyük çoğunlu-

ğunun davranışlarıyla kesişmeyen değerlerin korunmasına koşulmaktadır. Bir anlamda verili düzen kalpazanlaşırken, geçeklik de kurguya dönüşmekte, her düzeyde düzene “yama”, “sahte” bir içerik, davranış hakim olmaktadır. İletişim aygıtlarının/kurumlarının azmanlaşması ve toplumun buna katılma biçimi bunun bir görünüşüdür.

Kurumlar, toplumların tarih ve geleneklerinin düğümlendiği kuruluşlardır. Bu açıdan kurumlar toplum yaşamında değişmeye karşı ve geleneklerin sürekliliğinden yanadır. Yine kurumlar, belli durumlarda bireysel kişiliklerinin oluşmasını, gelişmesini engelleyebilmektedir. Toplum kültürüyle uyuşmayan, kurumlarının denetimine direnç gösteren kişiler toplum yaşamında en azından “tuhaf” karşılanmaktadır. Kurumların katı ve amansız denetimine izin vermedikleri için bu kişiler uyumsuz sayılmaktadır. Biraz daha ileri gidildiğinde, kriz dönemlerinde “akıl hastası”, “halk düşmanı”, “anarşist-komünist” olarak kırılmaları, tasfiye edilmeleri de mümkündür. Küresel düzen marjinalleştikçe çok geniş toplum kesimleri hatta bir uygarlık ve evrensel bir dinin temsili ile uygarlık-dışı olarak mahkum edilmektedir. Sonunda, düzene tehdit oluşturmadıkça bireysel düzeyde toplum dışına düşüş düzeni pekiştirdiği için hoş görülmekte, hatta teşvik edilmektedir. Bireysellik övgüsü bu nedenledir. Elbet mutlak bireysel özgürlük hiçbir toplumda söz konusu değildir. Ancak bir yanda bireycilik övgüsü yapılırken diğer yandan iktidarın mutlaklaşması, kurumlar aracılığıyla bireyler üzerinde yapılan baskı, zor ve şiddet, egemenlik uygulamaları önemli hoşnutsuzluklara, tepki ve sürtüşmelere yol açmaktadır. Ancak düzenin aşılması bu tepkileri toplumsallaştıramamakta, sürekliliği olan örgütlü bir güç haline getirememekte, giderek eylem yorgunluğu antici-uyumsuzluk gösterilerinden, ironiden öteye gitmemektedir. Bu konu üzerinde “iğreti iktidarlar, iğreti isyanlar” gibi çeşitli çalışmalarda durduk. Konu üzerinde ayrıca durmak gerekir. Hemen belirteceğimiz birey ve toplumun birbirinden bağımsız ve dışardan ilişkili birimler saymanın yanlışlığıdır.

Kurumların bir başka işlevi de toplumsal sorumluluk duygusunun azalmasına yol açmasıdır. Düzene karşı antici-karşı çıkış ile bir yerden çıkacak insan-üstü kurtarıcılar beklemek (“Godot’yu Beklerken” “dinazorlaşmak”) Orta Çağ’da Batı insanının açmazlarından çıkış mümkün olmayıp, kendi gücüyle başbaşa kaldığında, içe kapanıp, kurtarıcı Hz. İsa’nın yeryüzüne inişini beklemekten başka bir şey değildir. Veya bunun tersi de mümkündür. Gökten inip egemenlerden, verili düzen ve kurumlarından yardım ummak, umut beklemek de bunun bir başka görüntüsüdür. Bu, celladına aşık kurban rolüne talip olmak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Çoğu kez artık toplum içinde kendisinden beklenen görevi yerine getiremez alışıl gelmiş davranış biçimleri, değişiklik için sorumluluk yüklenecek hiç kimse bulunmaması sonunda kurumlar içi boşalmış, toplumdan kopmuş bir biçimde varlıklarını

sürdürmektedir. Bunun örneklerini gündelik yaşamda da görmek mümkündür. Çoğu tutum ve davranışlar geçerliliği kalmamasına rağmen sürmekte veya sahte bir süreklilik, geçerlilik söz konusu olmakta, gerçeğin belirsizleşmesiyle kurumsal düzeyde temsili de önemsizleşmektedir. Kişiler düzeni aşmaları mümkün olmadığına, bazı değişikliklerin yol açabileceği sorunlar yerine verili düzenin yarattığı kaosu, düzenin elverişsizliğini yeğlemektedirler. Belirsizlik, teslimiyetçi kendiliğindencilik ile anti-toplumsallaşma bunun görüntüleridir. Batı dünya egemenliği en son sınırına varırken marjinalleşmekte, otoriterleşmekte, tarihten ve toplumsal gerçekten kopmaktadır. Günümüzde temel kurumlar ve oluşturduğu ilişkiler çözüm olma özelliğini veya temsil etme rolünü yitirmişlerdir. Buna karşın, koşullardan ve toplumdan bağımsız olarak varlığını pekiştirebilmektedir. Bizim için temel sorun değişmeyi savunmak veya değişmeye karşı çıkmak değildir, esas olan artık uygarlık birikimine ve tarihine karşı/tehdit hale dönüşmüş, verili ilişkiler düzenini aşmak, bu yönde temel ilişkilerin denetimini sağlamaktır. Burada temel ölçüt, en azından bu aşamada, toplum çıkarlarını ve farklılaşmalarını reddetmeden, verili düzeni aşmak, insanın birliği ve geleceğini savunmaktır.